

**TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇOK YÖNLÜLÜĞÜN
YAKIN TARİHİ:
SOĞUK SAVAŞ SONRASI DEVAMLILIK VE DEĞİŞİM**

Doç. Dr. Gün Kut

**Boğaziçi Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü**

Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu

Araştırma Raporu

Boğaziçi University-TÜSİAD Foreign Policy Forum

Research Report

DPF 2010-RR 02

Özet

Türk dış politikası Soğuk Savaşın sona ermekte olduğu yolunda ilk belirtilerin ortaya çıkmasıyla birlikte bir değişim sürecine girdi. Konjonktürel değişikliklere pragmatik tepkiler verme konusunda deneyimli olan dış politika karar vericileri yeni duruma uyum sağlarken bir yandan Türkiye'nin temel yönelimlerinin korunması ve süregelen sorunlara mevcut koşullarda zemin kaybedilmeden çözüm aranması, diğer yandan değişen dünyada Türkiye'ye yeni bir rol bulabilmek için çok yönlü inisiyatifler geliştirilmesi çabasına girdiler. Karar vericilerin kişilik ve üslup farklılıkları dışında büyük ölçüde konjonktürel dalgalanmaların seyrine paralel olarak gelişme gösteren bu çabalar, Türkiye'nin ekonomik olarak güçlü bir görüntüye kavuşması ve hükümet istikrarının sağlanmasıyla daha belirgin sonuçlar vermeye başladı.

Bu araştırma, 1989'dan bu yana Türk dış politikasındaki devamlılık ve değişim eğilimlerini karar verici aktörler, karar verme sürecini belirleyen yapılar ve dünya konjonktürünün seyri gözönünde tutularak incelemek ve karar vericilerin niyet beyanlarından yola çıkarak alınan sonuçları değerlendirme amacını gütmüştür. Varılan sonuç, Cumhuriyet dönemi Türk dış politikasına temel teşkil eden ilke ve yönelimlerde devamlılığın sürdüğü, ancak dünyadaki radikal dönüşümle birlikte Türk dış politikasında da İkinci Dünya Savaşı sonrasıyla karşılaştırılabilecek boyutlarda bir değişim başladığı, bu değişimin tesadüfi ya da dışsal etkilerle değil karar vericilerin bilinçli tercihleriyle sürdürüldüğü, bununla birlikte henüz amaçlanan hedeflere ulaşmaktan uzak olduğu yönündedir.

İçindekiler

Giriş	5
Türk Dış Politikasının Arka Planı	6
Aktörler	6
Yapı	12
Türk Dış Politikasında Devamlılık ve Değişim	19
Sonuç	38
Ekler	43
Kaynakça	51

Giriş

Soğuk Savaşın iki kutbundan biri olan Doğu Bloğu 1989 yılının son aylarında beklenmedik bir hızla dağılma sürecine girdiğinde, sürecin ne büyüklükte sonuçlar yaratacağını algılamak güçtü. 1991 yılının son günü Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği hukuken ve fiilen ortadan kalktıktan sonra değişimin gerçek boyutları algılanmaya başladı. Bu süreçte ortaya çıkan ilk olgu, dünya siyasetinde ve uluslararası ilişkilerde bölgelerin ve bölgesel sorunların, iki kutuplu dünya düzeninin ortaya çıktığı II. Dünya Savaşı ertesinden bu yana hiç olmadığı ölçüde önem kazanmasıydı. Amerika Birleşik Devletleri’nin Soğuk Savaş’tan galip çıkmış olmanın getirdiği özgüvenle “tek kutuplu dünyanın süpergücü” ilan edilmesi ve “yeni dünya düzeni” beklentileri, bu çerçevede tehlikeli bir gelişmeyi perdeledi: Bölgesel hesaplarını, aslında tek kutuplu değil, çokmerkezli bir uluslararası ilişkiler yapısına doğru yönelen dünyada¹ büyük tepkilere neden olmadan görerek “yeni düzen”de kendi planladıkları biçimde yer almak isteyen Saddam Hüseyin, Slobodan Milošević gibi liderler, etkisi amaçladıklarından çok ötelere uzanan, bölgesel ve küresel boyutlarda krizlere yol açan ve sonunda kendilerini de yok eden maceralara atılmaya hazırды.

Türkiye, işte bu ortamda “çok bölgelilik” kavramını tartışmaya ve belki de daha önemlisi, bu kavrama alışmaya başladı, sonra da benimsedi. Aynı anda bir çok bölgenin coğrafi, tarihi, siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan ayrılmaz parçası olmak², bu bölgelerin her birindeki krizlerden doğrudan doğruya etkilenmek ve bu durumdaki tek ülke olmak, özellikle de Soğuk Savaş sonrası dönemde tüm dünyayı etkileyen tüm krizlerin bu bölgelerde çıkmış olması, NATO’nun işlevini yitirdiği, Türkiye’nin stratejik öneminin azaldığı yönünde yargıların gündeme gelmesi Türkiye’nin çok bölgeli kimliğini bir dış politika girdisi olarak ön plana çıkaran unsurlardı.

¹ Tek kutuplu bir düzenin olamayacağı yönünde bir analiz için Bkz. G. Kut (1991), “The Future of NATO and Southern European Security”.

² Şükrü Elekdağ (1992), “Türkiye, bir Avrupa ülkesi olduğu kadar, bir Balkan, bir Akdeniz, bir Ortadoğu, bir Karadeniz, bir Kafkas ve Asya ülkesidir” diyerek en geniş listeyi veriyor. Bkz. “Jeo Stratejiden Eko Stratejiye: Dünya yeniden yapılanırken Türkiye sadece izleyici mi olacak, yoksa kendi tarihini mi yapacak?”

Etrafı iki kutuplu dünya düzeninin belirlediği, hiç değişmeyecekmiş gibi duran yapılarla çevrili olan Türkiye, bu yapıların altüst olması sonucu karşı karşıya kaldığı yeni durumda eski dış politika kalıplarını sürdüremezdi. Bu çerçevede yeni ortaya çıkan bölgeler ve realitelere eski karar verme yapıları ve araçlarıyla cevap aramak zorluk yarattıysa da, sonuçta ihtiyaçlar değişim ve dönüşüme yön verdi. Geleneksel dış politikasının pragmatik yönünün, değişim ve dönüşüm için Türk dış politikasına gereken esnekliği sağlamış olduğu söylenebilir. Soğuk Savaş sonrasında yaşanan bu büyük boyutlu dönüşümün iyi anlaşılabilmesi için önce Türk dış politikasının arka planına göz atılması, yapı ve aktörlerin incelenmesi, sonra da devamlılık ve değişim dinamiklerinin değerlendirilmesi gerekir.

Türk Dış Politikasının Arka Planı

Aktörler

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin dış politika kararlarında belirleyici olan aktörler, yapısal ve siyasal faktörlerin etkileri gözardı edilmemek kaydıyla, Cumhuriyet döneminin genel tablosundan farklılık göstermemiştir. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı dış politika kararlarında etkileşim içerisinde rol oynarlar³. Bu etkileşim her zaman uyum anlamına gelmez. Özellikle Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakan üçlüsünün siyasi tercih ve bağlantıları, hatta kişilikleri, Bakanlar Kurulu ve TBMM'nin kompozisyonu, iç ve dış konjonktürel faktörler, karar verme sürecinde kim ya da kimlerin daha ağır bastığını belirlemiştir. Müsteşar ise, devlette devamlılık, kurumsal hafıza ve mesleki uzmanlık boyutlarını temsil eden taraf olarak Bakanlık tarafından oluşturulan dış politika seçeneklerini siyasi karar vericilerin değerlendirmesine sunmak ve verilen kararları uygulamak gibi bir işleve sahip olduğundan, aslında gündemin oluşturulması ve sonuca giden yöntemin belirlenmesi gibi en kritik konularda önemli güç ve yetkiye sahiptir.

Türkiye'nin gerek iç, gerek dış politikasında güvenlik konularının ağır bastığı dönemlerde Milli Güvenlik Kurulu, dolayısıyla Türk Silahlı Kuvvetleri de karar verme

³ Bu konuda ilk sistematik referans kaynağı denemesi için bkz. İ. Soysal (1993), *Türk Dış Politikası İncelemeleri için Kılavuz*. Ayrıca bkz. F. Sönmezoğlu (2004), *Türk Dış Politikasının Analizi* ve B. Oran (2001), *Türk Dış Politikası*.

süreçlerine ağırlıklı olarak dahil olmuştur. Soğuk savaş sonrası, hem uluslararası bölgesel krizler, hem de PKK ile silahlı mücadele nedenleriyle böyle bir dönemdi⁴. Silahlı Kuvvetlerin 12 Eylül 1980 darbesinden sonra başlıca karar mercii haline gelmesinin Soğuk Savaş sonrasında dış politika açısından süren kalıntıları, Kıbrıs - Yunanistan konularında tavizsiz görünen tutum ile İran ve Kuzey Irak gibi konularda iç güvenlik bağlantılarının ön plana çıkarılması olmuştur.

Türk dış politikasının belirlenmesinde kamuoyunun her zaman belirli bir etkisi olmuştur. Ancak bu etkinin sürekli ve tutarlı olduğunu söylemek güçtür⁵. Bu açıdan Türkiye, benzer yapı ve rejimlere sahip başka ülkelerden çok farklı değildir: Dış politikanın her konusu her zaman kamuoyunun öncelikle gündeminde olmaz. Kamuoyunun hassas olduğu konular ise büyük ölçüde medya aracılığıyla gündeme gelir ya da gündemde kalır; siyasi partiler bunları siyaset malzemesine dönüştürür; hükümetler bu ortamda kendi tabanlarının beklentilerini ön planda tutarak politika çıktıları oluşturur. Kamuoyunun desteklediği politikalarda hükümet uygulama konusunda güç kazanırken, kamuoyunun hassas olduğu konularda karar vericiler daha az manevra alanına sahiptir. Bu nedenle hükümetler, kamuoyunu bilgilendirmek ve ikna etmek için sürekli çaba içerisinde. Medya bu çabanın da aracıdır. Türkiye kamuoyu açısından örneğin Kıbrıs ve Yunanistan her zaman önemli konular olmuştur. İleride görüleceği gibi AB, Irak gibi konularda da kamuoyu baskısı hükümetlere yön vermiş önemli unsurlar arasındadır.

1980’de Türkiye’nin dışa açılmayı amaçlayan bir ekonomik model benimsemesi sonrasındaki süreç Soğuk Savaşın sona ermesiyle aynı zamanlarda kalıcı sonuçlarını da göstermeye başlamıştı. Ekonomik ve ticari çıkarlar dış politikanın malzemesi haline gelmeye başladıkça, bu durum dış ticaret ve yatırımla ilgili sektörlerin özel bir kamuoyu

⁴ Türk dış politikasında Türk silahlı Kuvvetlerinin rolü konusunda daha ayrıntılı bir analiz için bkz. G. Özcan (2009) , “Facing its Waterloo in diplomacy: Turkey’s military in the foreign policy making process” ve G. Özcan (1998), “Doksanlı Yıllarda Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi”.

⁵ Kamuoyunun dış politikaya etkisi konusunda daha ayrıntılı bir analiz için bkz. E. Kalaycıoğlu (2009), “Public choice and foreign affairs: Democracy and international relations in Turkey”.

grubu olarak ortaya çıkmasına ve dış politikanın belirlenmesinde kendine bir yer bulmasına yol açtı⁶.

Dış politika karar vericileri ve kamuoyu unsurlarının oluşturduğu bu genel çerçeve içerisinde Türk dış politikasının 1989 sonrası karar süreçleri, bu süreçlerde yer alan aktörlerin etkileri ve ortaya çıkan sonuçlar karmaşık bir denklem niteliği taşır. Dünya dengelerinin hızla değiştiği, bu hızlı değişimin tehlikeli bir belirsizlik yarattığı yeni ortamın hemen arefesinde Türkiye 12 Eylül 1980 darbesini yapmış askeri kadrodan bir cumhurbaşkanı, 1983'ten beri tek parti hükümeti iktidarını sürdüren, her fırsatta kişisel inisiyatifler alan ve hemen sonra cumhurbaşkanı olacak bir başbakan, bu başbakanın gölgesinde kalan ama daha sonra başbakan olacak bir dışişleri bakanı ve güçlü bir dışişleri bakanlığı müsteşarıyla girdi. Kenan Evren, Turgut Özal, Mesut Yılmaz ve Nüzhet Kandemir dördlüsü içerisinde temel kararların büyük ölçüde Özal'ın kendi geliştirdiği ya da temasta bulunduğu çevrelerden alıp benimseyerek sözcülüğünü yaptığı ve Evren'in itirazına takılmayan konularda Özal tarafından alındığı ve bakanlıkça uygulandığı görülür. Bulgaristan'la göçmen krizinin yönetilmesi bu döneme ait tipik bir örnektir.

Berlin Duvarının yıkıldığı ve Doğu Avrupa'daki son rejim değişikliklerinin de gerçekleştiği Kasım – Aralık 1989 dönemi Türkiye'de de 12 Eylül döneminin kapandığı, Özal'ın cumhurbaşkanlığına geldiği dönemdir. Türk dış politikasının karar verme pozisyonlarında bundan sonra 4 cumhurbaşkanı ve 14 ayrı hükümette 8 başbakan ve 18 dışişleri bakanı bulunacaktır. Aynı dönemde görev yapan müsteşar sayısı dokuzdur⁷.

Dünya siyasetinin tüm aktörleri açısından bilinmezlik ve belirsizliklerle dolu, yeni bir uluslararası düzen kurma çabalarının üstüste gelen bölgesel krizlerle çakıştığı bir dönemde ve artık klişeleşmiş tabiriyle “globalleşen bir dünyada” Türkiye'nin konumundaki bir devletin dış politikada sağlıklı kararlar alabilmesi ve bunları sağlıklı biçimde yürütebilmesi, karar süreçlerinde belli bir devamlılık ve tutarlılık sağlanması ile mümkündür. 1989 sonundan bu güne kadar geçen süre bir bütün olarak

⁶ Türk dış politikasında uluslararası ekonomik ilişkilerin etkilediği değişimler üzerine daha ayrıntılı bir analiz için bkz. K. Kirişçi (2009), “The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state”.

⁷ Bkz. Ek1.

değerlendirildiğinde, uzun süreli hükümet ya da uzun süreli dışişleri bakanları dönemlerinde devamlılık ve tutarlılığın daha kolay sağlandığı görülmektedir. İstikrarsız hükümetler ya da kısa süreli başbakan ya da bakanlıklar dönemlerinde ise devamlılık ve tutarlılığı sağlama işlevini dışişleri bakanlığı kadroları, dolayısıyla da müsteşar yüklenmiştir. Ancak siyasi destek gerektiren durumlarda bu desteği alamayan bakanlık zaman zaman zorlanmıştır.

Özal'ın cumhurbaşkanı olmasından sonraki ANAP hükümetlerinin, tek parti iktidarları olmalarına rağmen 2 yıl içerisinde 2 başbakanı (Yıldırım Akbulut ve Mesut Yılmaz) ve 4 dışişleri bakanı (Mesut Yılmaz, Ali Bozer, A. Kurtcebe Alptemoçin, İ. Safa Giray) olmuştur. Yılmaz'ın 47. Hükümetin başlangıcından itibaren süren 27 aylık bakanlık görevinden Özal'la anlaşmazlık yüzünden ayrılmasından sonra gelen bakanlar en çok 8 ay görev yapmıştır. Bu dönem Özal'ın dış politika konularında tüm ağırlığıyla kendini hissettirdiği, hatta başbakan ve bakanı atlayarak dışişleri kadrolarına doğrudan iş yaptırdığı bir dönemdir⁸. Böylesi bir durumun, kendisi de dışişleri bakanlığı yapmış bir başbakanın görevde olması halinde dış politika yapımı açısından yaratacağı sıkıntılar kolayca öngörülebilir. Bu sıkıntıların aşılması işlevi, büyük ölçüde müsteşarlar Tugay Özçeri ile Özdem Sanberk'e düşmüştür. Özellikle 1. Körfez krizi sırasında Özal'ın kendini tek karar verici yerine koyarak yürüttüğü telefon diplomasisine tepkiler hükümet içinden de gelmeye başlamış ve Ekim 1990'da Dışişleri Bakanı Ali Bozer ile Milli Savunma Bakanı Safa Giray'ın istifasıyla sonuçlanmıştır. Özal'ın "Ortadoğu'da gerçekleşecek muhtemel sınır değişikliklerinden pay almak" üzere Türkiye'nin Irak'a askeri müdahalesi için yürüttüğü çaba, Aralık 1990'da Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın da istifasını getirmiş ve sonuçsuz kalmıştır⁹. Bütün bunlara karşın 1990 – 91 dönemi Soğuk Savaş'ın resmen sona erdiği¹⁰ ve hemen ardından 1. Körfez Savaşı,

⁸ Bu alışılmamış ve çok şahsi, zaman zaman da keyfi yöntem neredeyse tüm çevrelerde yadırganmakla birlikte dönemin koşullarında "kısa yoldan" olumlu sonuçlar alınmasını sağladığı görüşünde olanlar da vardır. Konunun birinci elden tanıklarından örnek olarak Bkz. T. Bleda (2000), *Maskeli Balı* ve Y. Başkut (2004), *Aferin İyiydin*. Ayrıca Bkz. Ş. Kut (1998), "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Ana Hatları".

⁹ O dönemin kendi konumunu sözkonusu etmeden yapılmış bir analizi için Bkz. Torumtay (1996), *Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye*.

¹⁰ Soğuk Savaşın sembolik olarak Berlin Duvarının 9 Kasım 1989'da yıkılmasıyla sonuna geldiği, ancak siyasi ve askeri anlamda kesin olarak sona ermesinin 19-21 Kasım 1990 Avrupa Güvenli ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Paris Zirvesinde Doğu ve Batı bloklarının Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı ile Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Andlaşması'nı (AKKA) imzalamalarıyla gerçekleştiği kabul edilir.

Yugoslavya'nın dağılması, Varşova Paktı'nın lağvedilmesi, ve Sovyetler Birliğinin ortadan kalkması gibi şokların geldiği dönemdir.

Türkiye'nin 20 Kasım 1991 seçimlerinden sonra girdiği dönem, öncesine göre her açıdan farklıdır. Öncelikle 12 Eylül darbesinin siyasetten uzaklaştırdığı kadrolar yeniden siyaset alanına dönmüş, üstelik merkez sağ ve merkez sol ülke tarihinde ilk kez birlikte iktidara gelmiştir. 1970'lerdeki örneklerin aksine gerginlikler değil, uyum üzerine kurulu koalisyon hükümetleri denenmeye başlamış, büyük ölçüde başarılı da olunmuştur. Diğer yandan bu durumun dış politika yapımı üzerinde dikkate alınması gereken etkileri vardır. Birincisi, koalisyon protokolleri ve koalisyon hükümetlerinin güvenoyuna sunulan programları, koalisyonu oluşturan partilerin dış politika vizyonlarındaki ortak paydayı yansıtmak zorunda kalmıştır. Dış politika konusunda geleneksel bir çizgi izlemeye eğilimli partiler sözkonusu olduğu sürece bunun bir önemi olmayabilir. Ama ileride görüleceği gibi Türk dış politikasında pragmatizmden uzak, ideolojik maceraların habercisi sayılabilecek kimi söylemlerin karar haline dönüşmemesi, koalisyon gereği sağlanabilmiştir.

Türkiye'nin bu dönem koalisyon hükümetlerinin bir başka özelliği, dünyadaki pek çok örneğinde olduğu gibi, koalisyonun büyük ortağının başbakanlığı, küçük ya da ikinci büyük ortağının da dışişleri bakanlığını almasıdır. Böylece hükümet programının dışında, karar verme ve uygulamada da yetkiler partiler arasında paylaşılmaktadır. İktidar ortağı partilerden biriyle ilgisi olmuş olmayan ya da bütünüyle partilerüstü bir cumhurbaşkanının da mevcudiyeti halinde, dış politika karar mekanizması dengelerinin bütün temel aktörlerinin aynı parti kökenli olduğu bir önceki durumdan nasıl farklılaştığı kolayca görülebilir. Denklemi daha da karmaşık hale getiren diğer bir unsur, genellikle küçük ortak olarak dışişleri bakanlığı koltuğuna oturan kişinin aynı zamanda partisinin başkanı ya da üst düzey yöneticisi olduğu için Başbakan Yardımcısı sıfatını da taşımasıdır. Kasım 1991'den Kasım 2002'ye kadar iktidara gelen 7 koalisyon hükümetinde 4 dışişleri bakanı aynı zamanda başbakan yardımcılığı yapmıştır¹¹. Böylece iki ağır görev birden üstlenildiğinden dış politika konularına zaman ayırma sorunları da ortaya çıkmaktadır.

¹¹ Bu bakanlar: Murat Karayalçın (50. hükümet), Deniz Baykal (52.hükümet), Tansu Çiller (53. ve 54. hükümetler), Ş. Sina Gürel (57. Hükümet, aynı zamanda Hükümet Sözcüsü).

Bu nedenlerden ötürü koalisyon hükümetlerinin dış politika karar süreçleri, tek parti hükümetlerinden farklı olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemin koalisyon hükümetlerinin çoğunun kısa ömürlü olmuş olması, karar alırken partiler arasında görüş birliği oluşturmak için sarfedilen çaba ve zamanın fazla olduğu da gözönüne alınırsa, etkin bir dış politika yürütme konusunda ciddi zorluklar yaratmıştır. Buna arada kısa süreli azınlık hükümetlerinin varlığı da eklenirse (51 ve 56. hükümetler), dış politikanın yürütülmesinde devamlılık gösteren unsurların bu dönemde neden ön plana çıktıkları anlaşılır. 1991 – 2002 arası dönemde kurulan toplam 10 hükümette sözkonusu devamlılık unsurları, 2 hükümette (49. ve 50. hükümetler) aralıksız toplam 32 ay bakanlık yapan Hikmet Çetin ile 3 hükümette (55., 56. ve 57. hükümetler) aralıksız toplam 61ay bakanlık yapan İsmail Cem'dir. Bakanlık tarafında ise devamlılık, birbiri ardından 6 bakanla görev yapan Özdem Sanberk'in 48 aylık müsteşarlığı döneminde sağlanmıştır. Sanberk'in ardından müsteşarlığa gelen Onur Öymen, 6 farklı bakanla 30 ay görev yapmıştır. Sonraki müsteşarlar Korkmaz Haktanır ve Faruk Loğoğlu görevlerini İsmail Cem'in bakanlığı döneminde tamamlamışlardır. Cem'in bakanlığının son yılı içinde müsteşar olan Uğur Ziyal, görev yaptığı 38 ayda 4 ayrı bakanla çalışmıştır.

3 Kasım 2002 seçimlerinin ardından AKP iki önemli özellik taşıyarak iktidara geldi. Birincisi 11 yıl ve 9 hükümetlik uzun bir aradan sonra ilk kez tek parti çoğunluğuna dayalı bir hükümet kuruluyordu. İkincisi ise bu hükümeti kuran partinin büyük ölçüde laiklik aleyhtarlığı gerekçesiyle kapatılan Refah Partisi kadrolarından gelen siyasetçilerden oluşmasıydı. Her iki özelliğin de dış politika yapımı ve uygulaması açısından önemli sonuçları oldu. Abdullah Gül'ün kısa bir başbakanlık döneminden sonra başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı sıfatıyla Soğuk Savaş sonrası dönemde 53 ayla ikinci en uzun görevde kalan bakan olması, ardından da Cumhurbaşkanlığına gelmesi, ona dış politika karar verme sürecinde rol oynayabilecek tüm pozisyonlarda bulunmuş ve etkili olabilmiş bir siyaset adamı olma konumunu getirdi. Dışişleri kökenli bakan Yaşar Yakış'ın Gül hükümetindeki 5 aylık döneminin ardından Tayyip Erdoğan hükümetiyle başbakanlık ve bakanlık aynı partili profesyonel siyasetçilerin eline geçti. Bu dönem aynı zamanda Başbakan Başdanışmanı sıfatıyla dış politika yapım sürecine beklenmedik bir şekilde dahil olan ve kısa sürede etkisini hissettiren Ahmet

Davutoğlu'nun Mayıs 2009'da TBMM dışından dışişleri bakanlığına gelmesiyle sonuçlanacak sürecin başlangıcıydı.

Bu çerçevede AKP'nin eski RP bağlantısı ve partililerin ideolojik eğilimleri üzerinde başlayan tartışmalar, (RP lideri olarak Başbakan Erbakan'ın üslubu ve zaman zaman skandala dönüşen dış gezileri de hatırlanarak) dış politikada değişiklik planlandığı spekülasyonlarına yol açtı. Özellikle A. Necdet Sezer'in görevinin sona ermesinden ve Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra dış politika yapımının bütünüyle aynı siyasal eğilimin tekeline girmesi nedeniyle hem içeride, hem de dışarıda Türk dış politikasında atılan hemen her adım "eksen kayması" şüphesiyle değerlendirildi. Eksen kayması, Türkiye'nin sırtını geleneksel müttefiklerinden oluşan Batı dünyasına dönerek "Doğu"ya, AKP'nin doğal müttefikleri olarak görülen "İslam dünyası"na yönelmesiydi. İkinci Körfez Savaşı öncesinde yaşanan "tezkere krizi" ile ABD ile yol ayrımına gelinmesi, Orta Doğu'da diplomatik aktivitenin hiç olmadığı ölçüde artması ve nihayet İsrail ile yaşanan kriz, Türk dış politikasında ilkesel değişimler meydana geldiği biçiminde yorumlanmaya başladı. Son dönemde dış politika karar vericilerinin bu yönde bir irade gösterip göstermedikleri aşağıda incelenecektir.

Yapı

Türk dış politikasının karar verme ve uygulama süreçleri, anayasal çerçevede parlamenter sistemin gereklerine göre yapılandırılmıştır ¹². Bu yapı Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana uygulanan 1924 ve 1961 anayasaları altında fazla değişmeden sürmüş, 1982 anayasasıyla da daha kesin çizgilerle tanımlanmıştır. Güçler dengesine dayalı parlamenter sistem içerisinde dış politika yapımı yürütme organının yetkisindedir. Dış politika kararları hükümet tarafından alınır, bakanlık ve varsa idarenin diğer ilgili birimleri tarafından uygulanır.

Cumhurbaşkanı, sorumsuz konumu nedeniyle doğrudan karar mekanizması içerisinde yer almaz, ancak hem anayasada tanımlandığı biçimiyle yürütmenin başı olarak, hem de devlet başkanı sıfatıyla sahip olduğu yetkiler çerçevesinde dış politika yapımı ve

¹² Türk dış politikası yapım sürecinin hukuki ve kurumsal açıdan 1991 Körfez Krizi çerçevesinde kısa bir analizi için Bkz. E. Efegil, "Foreign Policy-making in Turkey: A legal Perspective". Ayrıca Bkz. Sayarı ve Makovski, *Turkey's New World* (2000), "Introduction".

uygulamasında çok etkili olabilen bir güçtür. Devletin temsili, resmi ziyaret ve kabuller, büyükelçilerin atanması gibi konularda Cumhurbaşkanı önemli ve belirleyici rol ve yetkilere sahiptir.

Başbakan, TBMM'ye karşı sorumlu hükümet başkanı sıfatıyla dış politikanın en üst düzeydeki karar vericisidir. Hükümetin bir parçası olarak Dışişleri Bakanlığının yanı sıra, Başbakanlık Müsteşarlığına bağlı Dış İlişkiler Başkanlığı¹³ ve Güvenlik İşleri Genel Müdürlüğü¹⁴ gibi alt birimler de başbakanlığın dış politika yapımını ve uygulamasını dolaylı ve sınırlı olarak etkileyen araçlarıdır.

Yasama organı TBMM, andlaşmaların onaylanması ve yurtdışına asker gönderilmesi konularında tam yetkili olarak ülkenin uluslararası yükümlülükler altına girmesi ve savaş ilanı gibi dış politikanın en önemli iki konusunda son onay merciidir¹⁵. TBMM, bu

¹³ Dış İlişkiler Başkanlığı'nın görevleri, "milletlerarası ilişkilere ait konularda görevli kuruluşlarla sürekli temas halinde bulunmak, bunlar arasında koordinasyonu sağlamak, Başbakanlığın koordinatörlüğünde görevleri ile ilgili konularda, teşkil edilen kurullara sekreteryaya hizmeti yapmak, milletlerarası ilişkilerde ortaya çıkan meseleler hakkında inceleme ve araştırmalar yapmak ve yaptırmak, bunları değerlendirmek ve teklifler hazırlamak" olarak tanımlanmakta ve Başkanlık, "Başbakanlık için dünyadaki gelişmeleri yakından takip eden, diğer taraftan ülkemizin ve özellikle kamu sektörünün birikim ve tecrübelerini dost ülkelerle paylaşan, işbirliği amaçlı ilişkiler kuran, sağlanan faydaları öncelikle Başbakanlık Merkez Teşkilatının ve diğer kamu kuruluşlarının kullanımına sunan bir birim" olarak tanımlanmaktadır. Bkz. <http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pOrganizationDetail.aspx>

¹⁴ Güvenlik İşleri Genel Müdürlüğünün görevleri arasında "Başbakanlığın, iç güvenlik, dış güvenlik ve terörle mücadele konusunda görevli kuruluşlarla ilişkilerini yürütmek, gerektiğinde bu kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak; İç güvenlik, dış güvenlik ve terörle mücadeleyi ilgilendiren konularda inceleme, araştırma ve toplantılar yapmak, yaptırmak, bunları değerlendirmek ve tekliflerde bulunmak" sayılmaktadır. Bkz. <http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pOrganizationDetail.aspx>

¹⁵ T.C. Anayasası: D. Milletlerarası andlaşmaları uygun bulma

Madde 90- Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır.

Ekonomik, ticarî veya teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan andlaşmalar, Devlet Maliyesi bakımından bir yüklenme getirmemek, kişi hallerine ve Türklerin yabancı memleketlerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak şartıyla, yayımlanma ile yürürlüğe konabilir. Bu takdirde bu andlaşmalar, yayımlarından başlayarak iki ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgisine sunulur.

Milletlerarası bir andlaşmaya dayanan uygulama andlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticarî, teknik veya idarî andlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisince uygun bulunması zorunluğu yoktur; ancak, bu fıkraya göre yapılan ekonomik, ticarî veya özel kişilerin haklarını ilgilendiren andlaşmalar, yayımlanmadan yürürlüğe konulamaz.

yetkileri konusunda her zaman hassas davranmış, en yoğun tartışmalar bu alanda cereyan etmiştir. Diğer yandan Anayasanın 90. Maddesinde 2004'te yapılan bir değişiklikle iç hukukta uluslararası andlaşmaların uygulanması konusundaki tartışma ortadan kalkmış, usulüne göre yürürlüğe konulmuş andlaşmaların kanun hükmünde olması ve bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaması ilkeleriyle yasama organının yetkisi perçinlenmiştir. Ancak hükümeti görevlendiren meclis çoğunluğuna sahip parti başkanının başbakan olduğu bir sistemde yasama – yürütme ayrımı her zaman işlememektedir.

Dış politika uygulamasının denetimi de soru önermeleri, genel görüşme ve güvenoyu mekanizması aracılığıyla yasama organı TBMM'nin yetkisindedir. Ayrıca TBMM İçtüzüğü'nün 20. Maddesinde tanımlanan ihtisas komisyonları arasında yer alan Dışişleri Komisyonu, görev ve yetkileri çerçevesinde dış politikanın aktörlerindendir¹⁶. İlgi ve uzmanlık alanları dış politika konularıyla çakışan diğer komisyonlar da Milli Savunma Komisyonu, Avrupa Birliği Uyum Komisyonu, Plan ve Bütçe Komisyonudur.

TBMM üyelerinin ülkelerinin dış ilişkilerini uluslararası kuruluş ve örgüt toplantılarıyla benzer başka ortamlarda diğer ülkelerden muhataplarıyla ortak forumlarda görüşme fırsatı buldukları Uluslararası Komisyonlar da Türkiye'nin dünyadaki yeri ve konumu

---

Türk kanunlarına değişiklik getiren her türlü andlaşmaların yapılmasında birinci fıkra hükmü uygulanır. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek cümle: 7/5/2004-5170/7 md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.

F. Savaş hali ilânı ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin verme

Madde 92- Milletlerarası hukukun meşrû saydığı hallerde savaş hali ilânına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir.

¹⁶ İhtisas komisyonlarının görevleri: TBMM İçtüzük Madde 35– Komisyonlar, kendilerine havale edilen kanun tasarı veya tekliflerini aynen veya değiştirerek kabul veya reddedebilirler; birbirleriyle ilgili gördüklerini birleştirerek görüşebilirler. Ancak, komisyonlar, 92 nci maddedeki özel durum dışında kanun teklif edemezler.

konusunda daha kapsamlı bir bakış açısı oluşturmak ve dış politikanın meclis gündemine geldiği zamanlarda daha sağlıklı bir tartışma ortamı yaratmanın yanı sıra, dış politika uygulamalarına da birinci elden tanık olma imkanı sağlamaktadır¹⁷. Milletvekillerinin kişisel inisiyatifleriyle oluşturulan TBMM Dostluk grupları da benzer biçimde parlamentolararası iletişim kanalları oluşturmaktadır¹⁸.

Bu aktörler dış politika karar süreçlerinde çeşitli biçimlerde yer alırken asıl yük, asli görevi itibariyle dış politikanın uygulamasından sorumlu olan Dışişleri Bakanlığı'na düşer. Bakanlık, 3 sayılı kanunla Hariciye Vekaleti olarak kurulduğu 2 Mayıs 1920'den bu yana büyük ölçüde temel özelliklerini koruyan bir gelişim çizgisi göstermiştir¹⁹. Osmanlı hariciyesinden kalan temeller üzerinde dönemin ileri örnekleri kabul edilen Fransız ve İngiliz sistemleri esas alınarak kurumsallaşmayı öngören yapısal yaklaşım aynı kalmakla birlikte zamanın gereklerine uyum sağlamak üzere farklı dönemlerde teşkilat kanunlarında çeşitli değişikliklere gidilmiştir. Türkiye'nin dış ilişkilerini yürütme sorumluluğu kanunla kendisine verilmiş olan bakanlık²⁰, bunu yasal çerçeve ile belirlenmiş bir görev tanımı ve teşkilat yapısıyla yerine getirir. Bu çerçevede 1980 sonrasında çıkarılan ve bakanlığı kurumsal olarak Soğuk Savaş'ın ertesine kadar taşıyan

¹⁷ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Parlamenter Asamblesi (AGİTPA), Nato Parlamenter Asamblesi (NATOPA), Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM), Batı Avrupa Birliği Parlamentolararası Avrupa Güvenlik ve Savunma Asamblesi (BAB), Türkiye - Avrupa Birliği Karma Parlamento Komisyonu (KPK), İslam Konferansı Örgütü Parlamento Birliği (İKÖPAB), Asya Parlamentoları Asamblesi (APA), Akdeniz İçin Birlik Parlamenter Asamblesi (AİBPA), Parlamentolararası Birlik Grubu (PAB), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA), Akdeniz Parlamenter Asamblesi (AKDENİZ-PA), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRK PA). Bkz. http://www.tbmm.gov.tr/uluslararası_komisyonlar.htm

¹⁸ 2011 başı itibariyle TBMM'de 105 ülkeyle Dostluk Grubu bulunmaktadır. Liste için Bkz. http://www.tbmm.gov.tr/dostluk_gruplari.htm

¹⁹ Dışişleri Bakanlığı kurumsal tarihi için Bkz. K. Girgin, *Hariciye Tarihimiz* ve T. İskit, *Diplomasi*.

²⁰ 05/05/1969 tarih ve 1173 sayılı Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu Hakkında Kanun, "milletlerarası temas, müzakere ve akit yetkisi"ni şöyle tanımlamaktadır:

"Madde 1- Milletlerarası Hukuk ve Anayasa gereğince Cumhurbaşkanının ve Başbakanın yetkileri saklı kalmak kaydıyla, Türkiye Cumhuriyetinin yabancı devletlerle, bunların temsilcilikleri ve temsilcileri ile, milletlerarası kurullarla, bunların temsilcilikleri ile, müteakip bentler ve maddeler hükümleri saklı kalmak kaydıyla, temas ve müzakereleri Dışişleri Bakanlığı eliyle, ilgili bakanlıklarla işbirliği yapmak suretiyle yürütülür ve yabancı devletler ve milletlerarası kurullarla Anayasa'nın 65 inci maddesi anlamındaki milletlerarası andlaşmaları da, yine diğer bakanlıklarla işbirliği dahilinde aynı Bakanlık eliyle yapılır. Statülerinde, üyelerinin ve ortaklarının belli bir bakanlık veya merci vasıtasıyla muamelatta bulunacağı belirtilen milletlerarası kurullarla, bunların temsilcilikleri, temsilcileri ve sair mercileriyle yapılacak temaslara, müzakereler ve milletlerarası andlaşmalar, Dışişleri Bakanlığı ve diğer ilgili bakanlıklarla işbirliği dahilinde, sorumlu bakanlık veya merci eliyle yapılır."

bir dizi kanun kuvvetinde kararnameyle Genel Müdür Yardımcılıkları eski Daire Başkanlıklarının yerine temel icra birimleri haline gelmiş, 1990 sonrası yeniden yapılanma çalışmaları sonucunda da 2 yeni müsteşar yardımcılığı, 7 yeni genel müdürlük kurulmuştu.

1994'te çıkarılan 4009 sayılı Dışışleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 2. maddesi, Bakanlığın görev ve yetkilerini yeniden belirliyordu²¹. Kanunda belirtilen görevler, merkez ve yurtdışı teşkilatları aracılığıyla yerine getiriliyordu. Bu teşkilatlarda görev alacak bakanlık personeli, meslek memurları ve idari memurlarla hukuk müşavirleri, haberleşme teknik personeli, uzman müşavirler ve diğer memurlar olarak tanımlanıyordu. Neredeyse bütünüyle diplomat kadrosunu oluşturan meslek memurları, genel müdürlükler çatısı altında dış politika kararları için seçeneklerin hazırlanması ve değerlendirilmesiyle kararların uygulamaya konmasından sorumluydu. Ayrıca konsolosluk yetki ve görevleri de bazı istisnalar dışında meslek memurlarına aitti. Bakanlık merkez teşkilatı ana hizmet birimleri onbeş genel müdürlük ve üç bağımsız daire başkanlığından oluşuyordu. 1990 -96 arasında yurtdışı misyon sayısındaki artış %22 olmuş, personel sayısındaki artış ise %6,5 düzeyinde kalmıştı²².

Soğuk Savaş sonrası dönem Türk dış politikasında gerçekleşen dönüşüme uygun bir yapı için kısa sürede yetersiz kalan 4009 sayılı kanunun yerine 7 Temmuz 2010'da kabul edilen 6004 sayılı Dışışleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, yapısal olarak bakanlığın kuruluşundan bu hem nitelik hem de nicelik olarak yana geçirdiği en radikal yapısal dönüşümü getirmiştir. 6004 sayılı kanunun Bakanlığın yetki görevlerini tanımlayan 2. Maddesi, dış politikada uyulması gereken ilkeleri de içererek genişletilmiş,²³ genel müdürlük sayısı Türk dış politikasının güncel konularını ve yeni ilgi alanlarını içerecek biçimde 25'e çıkarılmıştır. İdari memurluk konsolosluk ve ihtisas memurluğu olarak yeniden düzenlenmiş, bunlara eskiden yalnızca meslek memurlarının girebildiği bu alanda yükselebileme imkanı tanınmıştır. Yeni personel yapılanması kadroların gençleştirilmesini de hedeflemektedir.

²¹ Bkz. Ek 2.

²² Bkz. A. Karahan (1999), "Dışışleri Bakanlığı Örgütünde Son Yenilikler ve Arşiv İşleri".

²³ Bkz. Ek 2.

Bütçe, dış temsilcilikler, personel sayıları açısından amaçlarına ulaşmak için ihtiyaç duyduğunun altında kaynaklarla çalışmak zorunda kalan Bakanlık, yakın zamanda yeni imkanlara kavuşmakla birlikte bütçeden aldığı pay giderek azalmaktadır²⁴. 1990 – 2011 arasında bakanlık bütçesi ekonomik kriz yıllarındaki ani düşüşler dışında ivmesi artan bir yükseliş trendi gösterirken, bütçeden aldığı pay hızla düşmüş, 1989'daki binde 1'lik oran, 2011'de bunun üçte biri düzeyine gerilemiştir. Diğer bir deyişle Türkiye'nin ekonomik büyümesi ve bunun sonucu toplam bütçedeki artış, dışişleri bakanlığı bütçesine aynen yansımamıştır.

Dış temsilcilik sayılarında Soğuk Savaş ertesi ortaya çıkan yeni devletlerle diplomatik ilişki kurulması nedeniyle görülen ilk sıçramadan sonra 2008 sonrasında yeni bir atılım görülmektedir. Hem yurtiçi hem yurtdışı teşkilatlarında görev yapan meslek memuru ve idari memurlar açısından ise Soğuk Savaş sonrası dönemde toplam sayı 700'lerden 1000'e ulaşan bir artış göstermiştir. Bu artış daha çok meslek memurlarında gerçekleşmiştir. Yaklaşık 200 dış temsilcilik olduğu gözönüne alınırsa personel sayısının azlığı şaşırtıcıdır. Davutoğlu, bakanlığının kanun tasarısı mecliste görüşülürken yaptığı konuşmada Almanya ve Fransa dışişlerinin 1600, İngiltere'nin 3000 personelle çalıştığını hatırlatmıştır²⁵. Müsteşar Sinirlioğlu da bakanlığındaki son idari değişiklikleri değerlendirirken kurumlararası koordinasyon ve işbirliği ile kamuoyunu bilgilendirme gerekliliklerine de cevap verecek bir idari yapılanmanın gerçekleştiğini, yeni temsilcilikler, yeni birimler, yeni bir kariyer kulvarı ve yeni bir yerleşkeyle bakanlığın Türk dış politikasının güncel ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilir hale geleceğini vurgulamıştır²⁶.

Diğer yandan Bakanlığın hem dış temaslar, hem de yurtiçi toplantı ve görüşmeler trafiği de bu dönemde çok hızlı artmıştır. Çetin'in uzun bir dizi yurtdışı temastan sonra Ankara'ya dönüşünde basın mensuplarıyla "resmi bir ziyaret için Türkiye'ye gelmiş bulunuyorum" diye şakalaşmasından Ahmet Davutoğlu'nun saat dilimleri arasında uyku uyumadan geçirdikleri günleri hatırlatmasına kadar pek çok işaret, Türkiye'nin dışişleri

²⁴ Bkz. Ek 3.

²⁵ Bkz. <http://www.mfa.gov.tr/anabaslik.tr.mfa>

²⁶ Bkz. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nun-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa

bakanlarının ve dolayısıyla bakanlığın bu dönemde ne denli yoğun çalışmak zorunda kaldıklarını göstermektedir.

Dışişleri bakanlığı dışında hükümet ve idarenin dış politikada rol oynayan diğer unsurları, Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Kıbrıs'tan sorumlu Devlet Bakanlığı ve son dönemde ayrı bir devlet bakanlığına bağlanan Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'dir.

Türkiye'nin güvenlik kaygıları ön planda olduğu sürece dış politikanın karar mekanizmasında ağırlıklı rol oynayan Türk Silahlı Kuvvetleri, etkisini Milli Güvenlik Kurulu, MGK Genel Sekreteri ve Milli Savunma Bakanlığı aracılığıyla kullanmış²⁷, Türk dış politikasının güvenlik ekseninden ekonomik işbirliği ve karşılıklı bağımlılık eksenine doğru kayması ve MGK'nın yapısında gerçekleştirilen değişikliklerle bu konumundan uzaklaşmıştır.

Türk dış politikasında en az değişikliğe konu olan ama en sorunlu konularından biri olan Kıbrıs konusunda dış politika karar sürecini etkileyen faktörler arasında Kıbrıs'tan sorumlu Devlet Bakanlığı da vardır. Kendi bürokrasisi ve geniş kaynakları olmamakla birlikte, Türkiye'den KKTC'ye yapılan yardımın koordinasyonundan sorumlu siyasal aktör olarak KKTC'nin iç dengelerinde rol oynaması, Kıbrıs konusunda hükümetin bir üyesi olarak söz sahibi olması sonucunu yarattığından kendi sınırları içerisinde bir dış politika aktörü sayılmalıdır.

Yine Türk dış politikasının ayrıcalıklı konusu olan Avrupa Birliği ile ilişkilerde ayrı bir işlevi olan AB Genel Sekreterliği, Temmuz 2000'de Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kurulmuştur. Dışişleri Bakanı Babacan'ın Mayıs 2005'te Başmüzakereci olarak atanması, yapıda önemli bir değişikliğe yol açmamıştır. Müzakere yetkisi Dışişleri Bakanlığında olmak üzere iç koordinasyon ve uyumdan sorumlu olarak çalışan²⁸ ABGS'nin Ocak 2009'da Başbakanlığa bağlanması ve aynı tarihte Egemen Bağış'ın Avrupa Birliği işlerinden sorumlu ve başmüzakereci devlet bakanı sıfatıyla Genel Sekreterliğin başına gelmesinden sonra yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Haziran 2009'da ABGS kendi görev

²⁷ Bkz. G. Özcan (1996), "Türk Dış Politikasında Eşgüdüm Sorunu Üzerine Düşünceler".

²⁸ Türkiye – AB müzakerelerinde Baş Müzakereci Devlet Bakanı iken, Müzakere Heyeti Başkanı Dışişleri Bakanıdır.

ve teşkilat kanunuyla devlet bakanlığının sorumluluğuna geçmiştir²⁹. Bakan'ın sorumluluğunda bir genel sekreter, bir genel sekreter vekili ve üç genel sekreter yardımcısı ile toplam 340 personeli olan çeşitli daire ve müdürlüklerden ve küçük çaplı bir yurtdışı teşkilatından (AB Nezdinde Daimi Temsilci Yardımcılığı) oluşmaktadır. Görevlerinin niteliği farklı olmakla birlikte merkezde Dışişleri Bakanlığı'nın Avrupa Birliği ile ilişkileri yürüten iki biriminin³⁰ bağlı oldukları Genel Müdür ve Müsteşar Yardımcısı ile birlikte 16 kişilik bir ekiple çalıştığı gözönünde bulundurulursa, yeni statüsüyle ABGS'nin kendi konusunda dış politika kararlarının ve uygulamaların önemli bir aktörü haline gelmiş olduğu ortaya çıkar.

Görüldüğü gibi yapı üzerinde etkisi olan belki en önemli değişim, dış politika yapımı ve uygulamasında dolaylı ya da ikincil derecede rol oynayan aktörlerin sayısındaki artış olmuştur. AB ile ilişkilerin gerekleri, yeni bölgelerin beklentileri, uluslararası görünürlüğü artmasından kaynaklanan TİKA, çeşitli barış koruma operasyonları ve benzeri faaliyetler artan bir trafiği de beraberinde getirmiştir.

Türk Dış Politikasında Devamlılık ve Değişim

Türk dış politikasının Soğuk Savaş sonrası dönemde geçirdiği evrimin kapsamlı bir analizi için, dış politika yapımı ve uygulamasında temel belirleyici işlevi gören unsurların bu süreçte hangi konularda ve ne kadar devamlılık gösterdiğinin tespiti gerekir. Bu tespitten sonra dış politikada nelerin değiştiğini, hangi değişimlerin konjonktürel, hangilerinin kalıcı olduğunu karşılaştırmalı olarak görmek ve anlamak mümkün olur.

Dış politika yapım ve uygulama süreci, yukarıda aktörler ve yapı çerçevesinde tanımlanan belirleyici unsurlarında devamlılık ve değişim açısından incelenirken, bir bütün olarak dış politikanın içeriği de ideoloji, yöntem, söylem, üslup, uygulama, algılanma ve nihayet konjonktür açılarından değerlendirildiğinde sağlıklı bir sonuca varmak söz konusu olacaktır.

²⁹ Bkz. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=45&l=1>

³⁰ AB Katılım Genel Müdür Yardımcılığı, AB Siyasi İşler Genel Müdür Yardımcılığı. Bkz. http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/teskilat_semasi.pdf

Bu açıdan bakıldığında Türk dış politikasının karar verme sürecinde etkili rol oynayan aktörlere esaslı bir değişiklik yoktur. Cumhurbaşkanı, başbakan ve dışişleri bakanı siyasi aktörler olarak, dışişleri bakanlığı da kurum olarak dış politika yapım ve uygulamasındaki etkin rollerini sürdürmektedir. Aynı yargıya yapı konusunda da varmak mümkündür. Dış politikada yürütme ve yasama organları arasındaki işbölümü ve denge değişmemiştir. Ancak dışişleri bakanlığının dünyadaki gelişmelere paralel olarak artan iş yükü ve yeni sorumlulukları nedeniyle ihtiyaç duyduğu ve uzun zamandır gündemde olan bazı kurumsal değişikliklerin gerçekleştirilmiş olması sonucunda uygulamada ortaya çıkması muhtemel yeni dinamikler zaman içerisinde görülebilecektir.

Türk dış politikasının temel yönelimlerinde devamlılık gösteren unsurlar, Soğuk Savaş sonrası dönemde siyasi partilerin seçim beyanmeleri ile hükümet programlarına bakıldığında bariz biçimde ortaya çıkmaktadır. Uygulamada konjonktürden , özellikle de krizlerden kaynaklanan dalgalanmalar bir tarafa bırakılacak olursa, Türkiye’de iktidara aday olan siyasi partiler ve bunların tek başına ya da koalisyon oluşturarak kurdukları hükümetlerin dış politika gündemlerinde önem sıralaması çok az değişmektedir³¹. Bu dönemde tüm hükümetler Avrupa Birliği ile ilişkileri ön planda tutmuştur. ABD ile ilişkiler hemen ardından gelmiş, bunu gelişmelerin seyrine göre sıralamada yeri değişen bölgesel konular takip etmiştir. Aşağıda daha ayrıntılı değinileceği gibi Soğuk Savaş dönemi ile karşılaştırıldığında dış politika gündeminde farklı biçimde yer alan konular Rusya ve Yunanistan olmuştur.

Siyasi partiler açısından bakıldığında da aynı durum söz konusudur. Gündem aynı veya benzer kalmakta, önerilen politikalar farklılaşmaktadır. Refah Partisi ile sol partilerin AB ve ABD konusunda yaklaşımları geleneksel politikaların radikal biçimde değiştirilmesini öngörmekle birlikte bunda da zaman içinde bir değişiklik yoktur. Bu partiler arasında iktidara gelen tek örnek olan RP’nin özellikle AB ve İsrail konularında istisna teşkil eden

³¹ Bkz. 29.11.1987, 20.11.1991, 24.12.1995, 18.04.1999, 03.11.2002 ve 22.07.2007 seçimleri siyasi parti seçim beyanmaları ile 46-60. hükümetlerin güvenoyuna sunulan programları.

dış politika yaklaşımı ise küçük ortağı DYP ile birlikte kurduğu koalisyon hükümetinin programına yansımamıştır.

Hükümet programlarında Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle beliren yeni uluslararası ortamda Türkiye'nin nasıl davranması gerektiği konusu da ilk günden itibaren başlı başına bir sorunsal olarak ele alınmış, bu çerçevede yapılan tespitler ve "çok yönlü dış politika" etrafında dönen kavramsallaştırma çabaları ise neredeyse şaşırtıcı bir benzerlik, tutarlılık ve devamlılık seğılemiştir. İki kutuplu dengenin son bulduğu, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın geri dönölmez biçimde dağılma sürecine girdiği 1991 yılı sonunda 1983'ten beri süren ANAP iktidarının ardından kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinin 25 Kasım 1991'de TBMM'den güvenoyu alan programı bu konudaki ilk işaretleri vermektedir:

"Avrupa'da oluşan güvenlik ve işbirliği ortamını belirleyen ilke ve davranış normlarının Balkanlar'a, Akdeniz'e Karadeniz Havzası'na, Orta Doğu'ya Batı ve Orta Asya'ya yaygınlaştırılmasında, Türkiye'nin coğrafi konumundan ve tarihsel deneyim birikiminden herkes yararlanmalıdır. ... Hükümetimizce izlenecek dış politikanın bu yönlendirici yaklaşımları çerçevesinde ikili ve bölgesel ilişkilerimize yapıcı ve tutarlı bir dinamizm içerisinde eğileceğiz."

Burada vurgulanan temel özellikler, Türkiye olarak Batı değerlerinin sahibi ve sözcüsü olunduğı, yeni bölgesel gerçekliklerin bilincinde olunduğı, bu bölgelerde olumlu roller oynayabilecek "tarihi ve coğrafi" avantajlara sahip bulunulduğu ve izlenecek dış politikanın "dinamik, kişilikli, tutarlı ve bilinçli" sıfatlarıyla tanımlanabileceğidir. Tüm Soğuk Savaş sonrası dönem Türk dış politika söylemi bu ve benzeri kavramlar çevresinde şekillenecektir. Söylem, Soğuk Savaş dönemiyle karşılaştırıldığında hızla değişerek farklı bir boyuta geçecek, ancak yeni dönem itibarıyla kendi içinde tutarlılık taşıyan bir görüntü arzedecektir.

Türk dış politikasının bu yeni formülasyonu, 1980'lerin ortalarından itibaren ardarda gelen ve Türkiye'nin sebep olmadığı konjonktürel değişikliklere uyum sağlamaya çalışan karar vericilerin pragmatik yaklaşımı ile hızla atmış oldukları bazı adımların devamında ortaya çıkmıştır. Rusya ile 1984 doğalgaz anlaşmasının hayata geçmesi, Avrupa Topluluğına tam üyelik başvurusu, Yunanistan ile yaşanan krizlerin Özal'ın "Davos

Ruhu” girişimleriyle aşılmaya çalışılması, İran – Irak savaşının sona ermesinin hemen ardından ortaya çıkan Karabağ krizi ve Bulgaristan ile göç krizi, Berlin Duvarı’nın yıkılmasından hemen önce Türkiye’nin çevresinde gelişen olayların nasıl hem tehdit, hem de fırsatlar yaratmakta olduğunun göstergesiydi.

Türkiye’nin dünyada ve çevresindeki gelişmelere pasif bir seyirci olarak bakmayacağını belki de ilk göstergesi Özal’ın Dışişleri Bakanlığında ekonomik ilişkilerden sorumlu Büyükelçi Bleda başkanlığındaki bir heyeti 1989’un ilk aylarından itibaren 9 aylık bir süre içerisinde incelemelerde bulunmak için önce Afrika, sonra Orta Asya ve nihayet o dönemde Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri olarak anılan eski Doğu Bloku ülkelerine göndermesiydi. 1990 yılının ilk aylarında, henüz Sovyetler Birliği ayakta iken Şükrü Elekdağ’ın ortaya attığı³² ve Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı olarak benimseyip hayata geçmesinde önemli rol oynadığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği projesi, o dönemde dış politika konusunda alınmaya hazır olunan inisiyatiflerin kapsamı konusunda fikir vermektedir.

Bu erken dönemde Türkiye’nin önündeki seçeneklerin “tehlike ve fırsatların birlikteliği” perspektifinden değerlendirilmesi gerektiği, ama her durumda dış politika açısından çok önemli bir açılım sürecine girildiği konusunda analistler de görüş birliği içindedir. Oral Sander, “... Türkiye, Balkanlar, Kafkasya ve Doğu Akdeniz bölgelerinin kesişme çizgilerinin tam ortasındaki mihver durumu ile Avrupa’nın jeopolitik uzantılarında önemli bir statü kazanmıştır. Bu da Avrupa ile ilişkilerini ancak güçlendirici bir etki yapabilir”³³ derken, Graham Fuller, RAND için hazırladığı raporda Türkiye’nin Orta Doğu’yu da kapsayan yeni yönelimleri konusunda isabetli öngörülerde bulunmuştur³⁴.

³² Elekdağ konuyu ilk kez 20 Şubat 1990 tarihli Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir yazısında gündeme getirdiğini belirtiyor. Bkz. <http://sukruelekdağ.wordpress.com/2003/02/>

³³ O. Sander (1992), “Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye”, s. 30.

³⁴ “This report explores the roots of Turkey’s eastern orientation and the prospects for Turkish relations with the Middle East and former Soviet Union. The study finds that although Turkey has for years been at the geopolitical tail-end of Europe, it is now in the center of a newly emerging world. New relations to the south, east, and north are becoming increasingly vital to Ankara’s interests. The study also finds that because U.S. interests in the region are less important with the end of the Cold War, U.S. influence over Turkey will probably be less. Still, the study recommends that because of the constructive role Turkey can play in the region, Turkey should be tied closely to the European Community and that effort should be taken to prevent a wall from emerging between “Christian” Europe and a Muslim Middle East--a wall that

Duygu B. Sezer, Türk dış politika stratejilerinde önemli yeniden tanımlamaların ancak dünya sistemindeki derin kırılmalarla ortaya çıktığını ve bunun daha önce yalnızca 1923 ve 1945'te sözkonusu olduğunu vurgularken içinde bulunduğumuz dönemin de dış politikanın yeniden tanımlandığı bir dönem olduğunu söylemektedir³⁵. Türkiye'nin yeni konumunun ve bu konum içerisindeki dış politika uygulamalarının niteliği ve kavramsal tanımı de tartışma konusu olmuştur. Türkiye "Orta Büyüklükte bir Devlet" midir, bir "Bölgesel Güç" müdür? "Aktif dış politika" neyin karşısı olarak kullanılmaktadır? Şule Kut, Dönemin genel bir analizinde "aktif diplomasi" ile "aktif dış politika" arasındaki farka dikkat çekerken, Türkiye'nin bölgesel güç konumunun konjonktürel arka planını şöyle tespit etmiştir³⁶:

"... sorunlu bölgelerin kesişme noktasındaki *çokbölge*li Türkiye'nin jeopolitik önemi, yeni konumu, önüne çıkan fırsatları değerlendirip değerlendiremeyeceği, sorunlarla başedip edemeyeceği soruları gündeme geldi. Türkiye devleti aslında doksanların başında *bölgesel güç* olma iddiasıyla yola çıkmamıştı, ama bölgedeki konumu Türkiye'ye *bölgesel güç* konumunu dayatıyordu. ... Bu çerçevede, Türkiye'nin doksanlardaki dış politika önceliklerine ve girişimlerine baktığımızda, Ankara'nın özellikle Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya'da *çokyönlü ve aktif* bir dış politika izlediği söylenebilir. "...Türkiye asıl *bölgesel güç* niteliğini, özellikle de askeri açıdan, doksanların ikinci yarısında [edinmiştir]. ... Bölgesel güç olmanın olmazsa olmaz koşulu, başka ülkelerin o ülkenin hegemonyası altına girmesi değil, o ülkenin bölgeyi ilgilendiren konularda açık ya da örtülü mesajlarının diğerlerince ciddiye alınmasıdır." "... Türkiye'nin *yeni* dış politikası, özü itibarıyla eskisinden çok da farklı değildir. Ama, yeni dönemde öncelikle, sözkonusu temel ilkelerden olan çok yönlülüğün, belki

---

could intensify a North-South struggle in the decades ahead." Bkz. Graham E. Fuller (1992), *Turkey Faces East: New Orientations Toward the Middle East and the Old Soviet Union*. Ayrıca Bkz. I. Lesser, (1999) *Turkey's Strategic Options*.

³⁵ "The following influences have determined the broad parameters of policy: an acute awareness of the geostrategic importance of Turkey's location, especially in relation to the distribution of regional and global power; the inherent fragility of Turkey's relations with its neighbors given the legacy of history ... ; and the relative vulnerability of its ideology of westernization, modernization, and commitment to a liberal political regime faced with a deeply-rooted hostility to subservience to the West. Only in times of deep structural change in the world system has Turkey's strategy been redefined. ... Today, because the international system has been subjected to another structural transformation of historic proportions, Turkish strategy has again been redefined, this time in the direction of greater activism and involvement in regard to the issues and political affairs of surrounding regions." Bkz. D. Bazoğlu Sezer (1996), "Turkey in the New Security Environment in the Balkan and Black Sea Region", s.75-6. "Yeni büyük strateji" temasını Y. Çelik de işlemiştir: Bkz. (1999) *Contemporary Turkish Foreign Policy*.

³⁶ Bkz. Ş. Kut (1998), "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış politikasının Anahatları", s. 47 - 58. İtalikler aslında.

de ilk kez retorikten pratiğe geçirilebilmesine olanak tanıyan bir siyasi coğrafya değişimi sözkonusu olmuştur. Türkiye de siyasal iradesini, izlediği politikalarla sistemde ya da kendi bölgesinde radikal değişikliklere yol açacak şekilde değil, etrafındaki gelişmelere aktif diplomatik tepkiler verme yönünde kullanmıştır.”

Makovsky ve Sayarı da, soğuk savaş sonrası Türk dış politikasının temel sorunsalı üzerindeki görüş birliğini tekrar vurgularken karar vericilerde Türkiye’nin güçlenmesi kadar komşularının zayıflamasından de etkilenen bir özgüven artışı olduğunu belirtmektedir³⁷.

Yukarıda bir kesiti sunulan programla güvenoyu almış olan 49. hükümetin dışişleri bakanı Hikmet Çetin’in bakanlığının 1992 yılı bütçesini TBMM’ye sunarken yaptığı konuşmada görüldüğü gibi dış politikanın yeni söylemi, somutlaşmaya başlayan hedefler içererek gelişme göstermektedir:

“Bugün Adriyatik’ten Karadeniz ve Kafkaslara, Hazar ötesinden Çin sınırlarına, Körfez alt-bölgesinden Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’e uzanan tamal ilgi alanlarımızın hepsinde, Türkiye’nin istediği ve uluslararası toplumun özlediği, genel barışın ve istikrar ortamının sağlanması ve sürekli kılınmasıdır. Dolayısıyla bizim dış politika vizyonumuz, Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’de uyuşmazlıkların çözülmüş olduğu, tüm bu alt-bölgelerde barışçı işbirliği düzenlerinin egemen kılındığı, ve bu bölgelerin her birinin diğerleriyle daha geniş ve kapsamlı işbirliği düzenleri çerçevesinde bütünleştiği bir amaçlar demetinde somutlaşmaktadır. Dış politika etkinliklerimiz, bu vizyonun gerçekleşmesine yönelik çaba ve katkılarımızın bütünüdür. Bu etkinliklerde bulunurken, Türkiye’nin, her bölge için seferber ettiği ve edebileceği, önemli birikimleri ve potansiyeli vardır. Bu birikim ve potansiyeli, tarihsel deneyim zenginliğimizde, kültür hazinemizi besleyen çeşitlilikte, dinamik toplum yapımızda, ekonomik gelişme düzeyimizde ve çoğulcu demokratik sistemimizin canlılık ve işlerliğinde görmektediriz.”

Çetin’in Soğuk Savaş sonrası dönemin 18 dışişleri bakanı içinde üçüncü en uzun olan 32 aylık görevi süresince yapılan işler ve girişilen faaliyetler bu söyleme uygun olmuştur. Önce Demirel’in, o cumhurbaşkanı olduktan sonra da Çiller’in başbakanlığı ve

³⁷ Bkz. Makovsky ve Sayarı (2000) *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*. “Turkey plays a direct role in at least seven different, if overlapping, regions: Western Europe, the Balkans, the Aegean and the Eastern Mediterranean, the Middle East, the Caucasus-Caspian complex, Central Asia, and the Black Sea. ... As Turkey has become stronger and its neighbors weaker, Turkish officials have gained the self-confidence to break out of their traditionally passive foreign policy”.

Sanberk'in müstaşarlığıyla geçen bu dönemde SSCB ve Yugoslavya'nın ardılları tanındı. İsrail ve Filistin Yönetimiyle ilişkiler büyükelçilik düzeyine çıkarıldı. Karabağ , Bosna, Abhazya krizleri yaşandı. Rusya ile ilişkiler yeniden tanımlandı. Türk cumhuriyetlerine önemli açılımlar yapıldı. AET ile gümrük birliği kararı alındı. Karadeniz Ekonomik İşbirliği İstanbul zirvesiyle hayata geçti. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Irak'a komşu devletler toplantısı, Balkan dışişleri bakanları toplantısı gibi girişimlerle bölgesel ilişkiler sürekli canlı tutuldu. BM Somali Barış Gücü'ne katılma kararı alındı. Oslo Anlaşmalarının ardından Çetin ilk kez bir Türk dışişleri bakanının İsrail ziyaretini gerçekleştirdi. Başbakan Çiller, Pakistan başbakanı Benazir Bhutto ile birlikte Sırp kuşatması altındaki Saraybosna'yı ziyaret etti. Çetin'in görevinden ayrıldıktan sonra yaptığı bir değerlendirmede yoğun geçen bu süreçten çıkardığı sonuçların yanında Türk dış politikasına muhatap tarafların algılamalarının önemine de işaret etmektedir.³⁸

"Türkiye'nin dış politikasını irdelerken öncelikle ülkemizin benzersiz ve tarihsel birikimini gözönünde tutmak durumundayız. Balkanlar, Karadeniz, Kafkaslar, Orta Doğu ve Akdeniz'i kucaklayan bu çok duyarlı coğrafyanın ortasında yer almak, Türkiye'ye bir çok sorumluluklar getirmekte, aynı zamanda geniş bir alanda işbirliği imkanları sunmaktadır. Tutarlı, ilkelerine bağlı, ve sözüne güvenilir bir dış politika izleyen Türkiye, bölgesinde ve uluslararası boyutta son yıllarda üstlendiği roller ve gerçekleştirdiği somut katkılarla sesini daha çok duyuran, sözünü daha iyi dinleten bir ülkedir". ... "Türkiye bölgesinde, çevresinde bir barış kuşağı yaratmak, siyasi ve ekonomik işbirliği ortamlarını geliştirmek, bu yönde inisiyatif almak durumunda olan bir ülkedir." ... "Uluslararası ilişkilerde 1989'dan bu yana çok önemli ve beklenmeyen değişiklikler yaşandı. ... Tüm bu değişim ve dönüşümler Türkiye'yi gerek jeopolitik ve stratejik konumu, gerek tarihsel birikimleri ile ön plana çıkardı. ... Böyle bir uluslararası ortamda, Türkiye'nin bölgesel istikrarın kurulmasına yönelik politikalarının ve bu alandaki öneminin giderek daha iyi algılanmaya başlamasını umut verici bir gelişme olarak görüyoruz."

Çetin'in ardından yaklaşık dörder aylık sürelerle dışişleri bakanlığına Mümtaz Soysal ve Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın geldiler. Bu kısa dönemde de dış politika yoğun gelişmelere sahne oldu. Türkiye ilk kez şartlı ABD yardımını reddetti. Azerbaycan'da Haydar Aliyev'e darbe girişimi yaşandı. Gümrük Birliği anlaşması Türkiye – AB Ortaklık Konseyinde kabul edildi. Kuzey Irak'a büyük çaplı bir askeri operasyon düzenlendi. Bir yanda bu gelişmeler olurken diğer yanda uluslararası ortamın gerginliği ve istikrarsızlığı

³⁸ H. Çetin (1995), "Türkiye'nin Dış Politika Öncelikleri"

ile Türkiye'nin hedefleri arasında uyum sağlamak zorunluluğu da söylemlere yansımaktaydı. Karayalçın 1995 Bütçe konuşmasında ve aynı dönemde yayımladığı bir makalede bu konuyu şöyle gündeme getirmektedir:

"Temel önceliğimiz çevremizdeki yangınların söndürülmesine yardımcı olmaktır. Daha müreffeh, daha huzurlu, daha demokratik bir Türkiye için bu elzemdir. Balkanlar'daki, Kafkasya'daki, ve Orta Doğu'daki girişimlerimiz, yakın çevremizde işbirliği halkaları oluşturma gayretlerimiz de bu amacın gerçekleşmesine yöneliktir."

"Bugün tek ve bütün bir Avrupa'dan, hatta Avrasya'dan söz edilmektedir." "Günümüzde barış, güvenlik ve gönenç kavramları gittikçe evrenselleşmektedir. Herkes için güvenlik kavramını, herkes için gönenç kavramı tamamlamak zorundadır. Gelişme ve daha iyi yaşamının yolu da, daha çok ekonomik ve ticari işbirliğinden geçmekte..." ... "Günümüzde Türkiye'nin bulunduğu coğrafya adeta bir yangın yerini andırmaktadır. ... Türk dış politikası bu coğrafyada savaşların durdurulmasına, potansiyel gerginliklerin önlenmesine, barış ve istikrarın yeniden tesis edilerek ekonomik ve ticari işbirliğinin geliştirilmesine çalışmaktadır." "Tüm komşularımızla sorunlarımızı çözmek ve iyi ilişkiler kurmak dış politikamızın önemli ilkelerinden biridir." ... "2000'li yıllara yaklaşırken dünyamız değişmekte yeniden şekillenmektedir. Türkiye'nin önünde yeni ufuklar açılmıştır. Ülkemiz giderek güçlenmektedir. ... 2000'li yıllarda Türkiye daha müreffeh ve her bakımdan daha güçlü bir devlet konumuna yükselecek, buna koşut olarak uluslararası ilişkilerdeki ağırlığı daha da artacaktır" ³⁹.

Bu "yangın" söylemi, yaklaşık 15 yıl sonra Bakan Davutoğlu'nun bakanlığın tüm büyükelçilerine hitaben yaptığı bir konuşmada yeniden gündeme gelecektir⁴⁰.

I. Çiller hükümetinin dördüncü dışişleri bakanı Erdal İnönü oldu. İnönü'nün yedi aylık görevi sırasındaki en önemli gelişme Rusya ile doğalgaz boru hattı anlaşmasının imzalanmasıydı. Çiller'in kısa süreli azınlık hükümeti denemesinden sonra CHP ile kurduğu 52. Hükümetin başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı Deniz Baykal, bakanlık müsteşarı ise Onur Öymen'di. Baykal'ın üç ay süren bakanlığı sırasında Gümrük Birliği anlaşmasını imzalandı. Yunanistan ile ilişkilerin son dönemde en gergin noktasına ulaşmasına yol açan Ege'de Türk savaş uçağının düşürülmesi ve Kardak krizi yaşandı. Yine bölgesel etkileri büyük olan bir kararla İsrail ile askeri eğitim anlaşması imzalandı..

³⁹ Murat Karayalçın (1995), "Yeni Ufuklar ve Türkiye", s. 45-7.

⁴⁰ Bkz. <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu-nun-3-buyukelciler-konferansi-nin-acilisinda-yaptigi-konusma-03-ocak-2011.tr.mfa>

III. Çiller hükümetinin düşmesinden sonra Mesut Yılmaz'ın başkanlığındaki kısa süreli ANAP-DYP koalisyonunun ardından 54. Hükümet Necmettin Erbakan başkanlığında kuruldu. Çiller, başbakan yardımcısı sıfatıyla dışleri bakanlığını da almıştı, müsteşar Öymen'di. Bu dönem Türk dış politikasının yapım ve uygulama süreçlerini alışılmadık derecede zorlaması açısından ilginçtir. Dış politikada içerik ve üslup açısından Soğuk Savaş sonrası dönemin en aykırı örneğini RP lideri Necmettin Erbakan vermişti. Başbakan olarak iktidara gelmesinden bir yıl kadar önce yayımlanan bir yazısında partisinin dış politika önceliklerin şöyle belirtmekteydi⁴¹:

“Türkiye'nin dış politikasının temel esasları: 1. Yeryüzündeki 6 milyar insanın hepsinin saadetini esas almalı. 2. İnsanlığın saadeti için kaba kuvvetin değil hakkın üstün tutulması gerekir. 3. Komünizm gibi kapitalizmden saadet olmaz. Saadet için *Adil Düzen* gereklidir. 4. Yeryüzünde Hakkı üstün yutmak ve *Hakkı* korumak için *Türkiye*'nin öncülüğünde *İslam Birliği* kurulmalıdır. 5. Bu birlik kimsenin aleyhine, kimseye karşı kurulmuyor. Haksız tecavüzleri kaldırmak ve herkese hakkını vermek için kuruluyor. 6. Bütün ülkelerle ve bloklarla iyi münasebetler, dostluk, ticari münasebetlerin geliştirilmesi ve dayanışma ana hedeftir. Yani temel prensip bugünkü batının yaptığı gibi, İslam düşmanlığı değil, bütün insanların *Allah*'ın kulu olduğunu dikkate alarak hepsine şefkat, hepsine merhamet, hepsine iyilik olmalıdır. Buna biz “*Yeni Bir Dünya*” diyoruz ve *Cenab-ı Hak*'tan işte bu *Yeni Bir Dünya*'yı yani *Mutluluk Dünyası*'nı diliyoruz.”

Buna karşılık Bakan Tansu Çiller 1997 Bütçe konuşmasında Soğuk Savaş sonrası dönemin yerleşik söylemini sürdürmekteydi:

“Ülkemizin ufku geniş ve olanakları çok çeşitlidir. Türkiye birçok bakımdan, dünyada başka hiçbir ülkenin sahip olmadığı önemli özelliklere sahiptir ve bu özelliklerden güç almaktadır. Coğrafi ve siyasi olarak hem Batı'da, hem Doğu'dadır. Hem Avrupa, hem Asya ülkesidir. Balkanlar'da, Akdeniz ve Karadeniz havzalarında, Kafkasya'da ve Orta Doğu'da yer almaktadır. Üç kıtanın, üç denizin, üç büyük dinin, çeşitli uygarlık ve kültürlerin buluştuğu bir coğrafyanın tam merkezindedir. Bu özellikleri nedeniyle Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney arasında siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel bir köprü konumundadır. ... Hem sorunlar ve belirsizliklerle yüklü, hem büyük imkanlar ve fırsatlar vaadeden bu coğrafyada Türkiye, kendi değerlerini Batı'nın norm ve kurumlarıyla emsalsiz bir sentez içinde birleştiren, demokratik, laik ve dünya ile her alanda bütünleşmekte olan, yakın çevresinde örnek olarak algılanan bir ülke sıfatıyla daha büyük önem kazanmıştır. Bütün bu özelliklerimizden güç alarak, önümüze açılan bütün imkanlardan dış politikamızda azami ölçüde yararlanmak

⁴¹ N. Erbakan (1995), “Türkiye'nin Dış Politikası Nasıl Olmalı?” s.61.

azmindeyiz. Bu amaçla dinamik ve çok yönlü bir dış politika izlemeyi sürdüreceğiz.”

Bu iki söylem birbiriyle uyum sağlamak bir yana, tam aykırı hedefler gütmekteyken, koalisyon protokolu ve Çiller’in dışişleri bakanlığında ısrar etmesi Erbakan’ı büyük ölçüde kısıtlamıştır. Bununla birlikte bu dönemde birbirine zıt bir dizi dış politika hamlesinin aynı anda yapıldığı görülür. Erbakan’ın İran ziyareti, ardından Sincan kriziyle iki ülke büyükelçilerinin karşılıklı geri çekilmesi; Bir yandan Erbakan’ın Asya’daki Müslüman ülkelerini ve sonra Mısır, Libya ve Nijerya’yı ziyareti, bu ziyaretlerde yaşanan krizler, diğer yandan İsrail ile Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması imzalanması gibi. D8 girişimi, Türkiye’nin çok yönlü dış politika anlayışına sembolik de olsa dini bir boyut eklemesiyle Erbakan imzasını taşıyan en önemli dış politika karardır. Bu dönemde Silahlı Kuvvetler de dış politikada kendi gündemlerini neredeyse hükümetten bağımsız yürütmüştür. Türkiye’nin, uyumsuz bir koalisyon hükümetinin iç sıkıntıları, kamuoyunun rahatsızlığı ve 28 Şubat süreciyle içine düştüğü siyasi istikrarsızlık durumu, Demirel’in cumhurbaşkanlığı yetkilerini kullanarak başbakanlığın koalisyon ortakları arasında değiş tokuş edilmesine engel olması üzerine Mesut Yılmaz ve Bülent Ecevit başkanlığında kurulan ardarda iki azınlık hükümetiyle devam ederken, dış politika gündemi de giderek yoğunlaşmaktaydı. Bu zor dönemde dışişleri bakanı olan İsmail Cem, toplam iki cumhurbaşkanı, iki başbakan, üç hükümet ve dört müsteşarla çalışmış olması ve görev süresinin kesintisizliği ile 1997- 2002 arasında Türk dış politikasına damgasını vurmuştur. Soğuk savaş sonrası dönemin en uzun dışişleri bakanlığı yapmış olma sıfatını elinde bulunduran İsmail Cem, artık Türk dış politikasının hükümetler üstü söylemi haline gelen kalıpları kavramsallaştırma çabasına girişecek ve yeni argümanlar geliştirecektir:

“Dış politika hedefimiz, ulusal çıkarlarımızı en iyi şekilde korumak, dünya dinamiği içinde ülkemizin etkinliğini en üst düzeyde sağlamak ve 21. yüzyılda güvenlik, barış ve esenlik içinde bir Türkiye ülküsünün gerçekleşmesine katkıda bulunmaktır. Dışişleri Bakanlığı olarak, Türkiye’nin yüzlerce yıllık birikiminin, tarihsel ve kültürel derinliğinin, sahip olduğu zenginliklerin ve “Dünya Devleti” kimliğinin bilinci içinde, üzerimize düşen görevi bilinçli ve planlı bir çerçevede yürütmekteyiz. ... Türkiye’nin ekonomik gücü arttıkça dünyadaki hareket alanının daha da artacağını bilincindeyiz. Bu bakımdan, mevcut dış ekonomik ilişkilerimizin yanısıra yeni ekonomik açılımların siyasi altyapısını oluşturmak amacıyla çalışmalar yapmaktayız.”

Türkiye'nin komplekslerinden kurtulması gerektiğine inanan Cem, 1997'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na hitap ederken, dış politikada tespit edilmiş bu hedeflere destek sağlayacak 5 öge belirlendiğini anlatmaktadır: Yeniden yorumlanmış tarih: Doğu ve Batı arasındaki bir kavşak noktası olarak Türkiye; kültürel kimlik: Aynı anda hem Asyalı, hem Avrupalı bir ulus olmanın ayrıcalığı; hızla gelişen bir ekonomi; barış ve istikrar ögesi olmak; Türkiye modeli: İslami gelenekle çoğulcu, demokratik kurumları, insan haklarını, laik ilkeler ve kadın – erkek eşitliğinin bir arada yaşatabilmiş en önemli örnek olmak⁴².

Cem, Soğuk Savaş'ın hemen ertesinde dünyadaki yeri ve önemi konusunda kısa bir süre tereddüte düşen Türkiye'nin kısa sürede kendine yeni bir yol belirlemesine imkan tanıyacak yeni koşullar ve dinamiklerin oluşmaya başladığının bilinciyle bu dinamiklerin “kendi kimliğimizi doğru tanımlamak, kültürün dış siyasete katkısını kavramak, dış siyasete tarih boyutunu getirmek” olduğunu söylemektedir⁴³. Dolayısıyla:

“... Doğu Akdeniz'in bütün dünya adına bir enerji terminaline dönüştüğü, Ortadoğu'da ve Kafkaslar'da, Balkanlar'da barışın gerçekleştiği böyle bir ortamda, tarihi ve coğrafyasıyla kültürü, askeri gücü ve ekonomisiyle stratejik kavşaklarda yer alan Türkiye 21. Yüzyılda bir Dünya Devleti olmaya adaydır.⁴⁴”

Cem'in başkanlığının yaklaşık bir buçuk yıllık ilk dönemi, Yılmaz başkanlığında, mecliste dışarıdan desteklenerek ayakta durabilen üç partili bir koalisyon olan 55. Hükümet dönemidir. İç siyaset kriz içerisindedir. Dış dünyadaki gelişmeler de Türkiye'yi her zamankinden daha fazla zorlayacak niteliktedir: Yunanistan ile Dışişleri Bakanı Pangalos'un popülist söylemiyle alevlenen krizler ardarda gelmektedir; AB, 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin aday adaylığını dahi tanımamış, eski Doğu Bloku ülkelerini ise Türkiye'nin önüne geçirmiştir; Irak'ta Saddam Hüseyin yine dünyaya meydan okumaktadır. Buna karşılık dış politikada çok önemli gelişmeler de olmaktadır: ABD PKK'yı terörist örgütler listesine almıştı; Rusya ile Mavi Akım anlaşması imzalanmıştı; Cem Çin ve Vietnam ziyaretine çıkmış, Afrika'ya Açılım Eylem Planı hazırlanmış, Latin Amerika ve Karayipler Açılım ve Eylem Planı hemen bunu takip etmişti. Bakü – Ceyhan boru hattı projesinin prensip anlaşması Ankara'da imzalanmış, Boğazlar Tüzüğü yürürlüğe konmuştu. Bu başdöndürücü trafik yaşanırken Suriye güç

⁴² İ. Cem (2009), *Türkiye, Avrasya, Avrupa*, s. 70.

⁴³ İ. Cem, (2009), *Türkiye, Avrasya, Avrupa*, s.57.

⁴⁴ İ. Cem , (2009), *Türkiye, Avrasya, Avrupa*, s.61.

kullanma tehdidiyle karşı karşıya bırakılarak Abdullah Öcalan'ın bu ülkeden çıkarılması sağlandı. Bunu takibeden dört ayda yaşanan gelişmeler Türkiye'nin gücü konusundaki algıları değiştirecek nitelikte oldu.

Öcalan'ın Kenya'da Yunanistan Büyükelçiliği konutunda saklanırken yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi, Ecevit'in kısa ömürlü DSP azınlık hükümeti döneminde olmuştur. Bunun hemen ardından yapılan seçimlerde , yine Ecevit başkanlığında DSP, MHP ve ANAP'tan oluşan koalisyon hükümeti kuruldu. Cem yine dışişleri bakanıydı, ona bakanlığının başından beri eşlik eden Korkmaz Haktanır müsteşardı. Dış politika yine yoğunlu. Yunanistan Türkiye tarafından "terörist devlet" ilan edilerek köşeye sıkışmış, bu süreç iki ülkede ardarda yaşanan depremlerin de doğurduğu karşılıklı sempati ve yardımlaşma ortamı da kullanılarak başarılı bir biçimde yakınlaşma politikasına dönüştürülmüştü. Bu sorun çözölme yoluna girerken İran'la yeni gerginlikler ortaya çıkmıştı. Aynı dönemde Türkiye'nin bölgelerinde barış ve istikrara askeri katkısı ön plana çıkmaya başladı: NATO'nun Kosova krizinde Sırbistan'a karşı yürüttüğü harekate Türk Silahlı Kuvvetleri de aktif olarak katıldı; Türk askerleri Arnavutluk ve Kosova'daki çokuluslu güçlerin önemli bir unsuru oldu. AGİT zirvesi İstanbul'da yapıldı; Bakü – Tiflis – Ceyhan petrol boru hattı anlaşması imzalanırken Kafkas İstikrar Paketi girişimi başlatıldı. AB Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığına ilk kez yeşil ışık yakıldı. Aynı dönemde Türkiye dünya ekonomisinin en büyüklerini biraraya getirmek üzere kurulan G20 grubuna girdi.

Haziran 2000'de Ahmet Necdet Sezer Cumhurbaşkanı oldu. Sezer'in dış politikada ilk rolü Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın cenazesine katılmak oldu. Suriye ile ilişkiler bundan sonra normalleşmeye başladı. İran ile de bir normalleşme sürecine girilmişti. Ancak beklenmedik bir biçimde İsrail ile yaşanmaya başlayan gerginlikler, Ecevit'in İsrail'i Filistinlilere karşı soykırım yapmakla suçlamasına kadar tırmandı. Bu arada Türkiye çok ciddi bir ekonomik krizle karşılaştı. Ardından ise 11 Eylül 2001'de dünya gündeminde dönüm noktası oluşturan New York ve Washington saldırıları geldi. Afganistan ve Irak operasyonları, ABD'nin Türkiye hava sahasını kullanması ve Türk askerinin Afganistan'a gönderilmesi bunu takip etti. AB ile ise bahar havası yaşanıyordu.

Türkiye “Medeniyetler Buluşması” temalı AB/İKÖ ortak forumuna öncülük etti. AB adaylığının ön şartı olan kapsamlı reform paketleri çıkarılırken, AB PKK’yı terörist örgütler listesine aldı. Rusya ile Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı imzalandı.

Cem bu dönemi değerlendirirken “... Tarihi coğrafyamızın bu coğrafyada yer alan diğer ülkelerle ilişkilerimiz açısından stratejik bir değer taşıdığı kavramını geliştirdik”⁴⁵ demektedir. Türkiye’nin içindeki istikrarsızlık ve zorluklara rağmen dış politika karar vericilerinin özgüvenleri yerine gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası geçiş dönemi atlatılmış, yöneticilerinin gözünde ülke kendini bir dünya devleti olarak 21. Yüzyıla hazırlamaktadır; Dışişleri Bakanlığı’nın İngilizce ve Türkçe olarak hazırlattığı bir araştırmanın “Global bir aktörün ortaya çıkışı” altbaşlığını taşıması normal karşılanmaktadır⁴⁶.

Ecevit’in sağlığının bozulmasıyla hükümetinin geleceği belirsiz hale gelince parti içi gerginlikler Cem’in bakanlıktan ayrılmasına yol açtı. Cem’den sonra Başbakan Yardımcısı Şükrü Sina Gürel dışişleri bakanlığına getirildiyse de 57. Hükümetin üç aydan az zamanı kalmıştı. Bununla birlikte III. AB uyum paketi bu dönemde çıktı.

11 Kasım 2002 seçimlerinden sonra Abdullah Gül başkanlığındaki AKP hükümeti kurulduğunda, diplomat kökenli Yaşar Yakış dışişleri bakanı, Cem zamanında Faruk Loğoğlu’ndan görevi devralmış olan Uğur Ziyal ise müsteşardı. Bu durum dört ay içinde Tayyip Erdoğan’ın siyasi yasağının kalkıp ara seçimlerde TBMM’ye girmesine kadar sürdü. Dış politikada ise bu dönemde önemli gelişmeler oldu: Kıbrıs’ta çözüm için Annan Planı taraflara sunuldu, AB Kopenhag Zirvesi’nde Türkiye’ye “AB adaylığının açıklanacağı tarih için tarih” verildi, IV. AB Uyum Paketi çıkarıldı, Irak’a Komşu Ülkeler Dışişleri Bakanları Toplantısı yapıldı. En önemlisi ise Irak’a karşı düzenleyeceği askeri operasyon için Türkiye’den geçiş izni istemiş olan ABD’ye 1 Mart 2003’te TBMM’nin hükümet tezkeresini reddederek “hayır” demesiydi.

⁴⁵ İ. Cem (2001), *Turkey in the New Century*, s. 221.

⁴⁶ İ. Cem (1998), “Preface”.

Çok tartışılan bu olaydan iki hafta sonra Erdoğan başkanlığında 59. Hükümet kuruldu. Abdullah Gül Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı oldu. Ahmet Davutoğlu Büyükelçi sıfatıyla Başbakan Başdanışmanıydı. Gül'ün bakanlığının 2003 bütçesini sunuş konuşması yeni kadronun dış politika öncelikleri ve vizyonu hakkında fikir vermektedir⁴⁷:

“Dış politikamızın işlev görmek durumunda olduğu küresel ve bölgesel konjonktüre bakıldığında, çarpıcı bir gerçek tüm açıklığıyla gözlerimizin önüne serilmektedir. Buna göre, küresel düzenin geleceği, özellikle Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede yeniden şekillenmektedir. İçinde bulunduğumuz uluslararası ve bölgesel konjonktürde son derece kritik bir dönemde bulunmaktayız ve bu dönemde önemli bir rol oynamaktayız. 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan terörist saldırıların, mevcut uluslararası sistemi, Varşova Paktı'nın dağılması ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra ikinci bir kırılmayla karşı karşıya bıraktığını söylemek mümkündür. Komşumuz Irak'ta çıkan savaş, işte bu kırılma noktasından başlayan ve küresel ölçekte anlam taşıyan jeopolitik deprem ve artçı şokların odağında yer almaktadır. Hükümetimiz, son derece hassas bir aşamaya girdiğimiz bu dönemde, dış politikamızı, uzun vadeli bir perspektifle, bölgesel ve küresel konjonktürün dinamiklerine uyumlu halde yürütme kararlılığındadır. Türkiye, tarihine ve coğrafi konumuna yaraşır, önyargılardan ve saplantılardan arınmış, karşılıklı çıkar dengelerine dayalı bir politika izlemektedir. Bu politika, ilkeli, dengeli ve gerçekçi olmak durumundadır.

Ulusal çıkarlarımız gereğince, ilgili bölge ve kıta ölçekli gelişmeleri, sadece izleyen değil, aynı zamanda yönlendiren, faal bir diplomasi uygulamaktayız. Bu da, ülkemizin, bir istikrar unsuru olmakla kalmayıp, çevresindeki bunalımların çözümüne somut katkı sağlamaya çalışmasını gerektirmektedir. Halihazırdaki uluslararası konjonktür, hem bölgesel planda bir sürekliliğe hem de küresel ölçekte bir değişikliğe işaret etmektedir. Süreklilik unsuruna bakıldığında, ülkemiz, jeostratejik ve jeoekonomik açılardan kilit öneme sahip, kendine özgü bir coğrafyada, kalıcı bir istikrar unsuru olmaya devam etmektedir. Çevremizde bunalımlar sürekli olarak kendini göstermektedir. Son on üç yıla bakıldığında, Ortadoğu ile başlayan, sonra Kafkasya ve Balkanlarda yaşanan buhranlar ve savaş rüzgarları, şimdi yeniden Ortadoğu'ya dönmüştür. Odağında bulunduğumuz bu coğrafyada, Türk

⁴⁷ A. Gül (2007) *Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları*.

dış politikası, sürekli bir teyakkuz ihtiyacıyla yoğrulmuştur. Öte yandan, ülkemizi yakından ilgilendiren bir değişiklikten de bahsetmek mümkündür. Bu, küresel düzenin ve güvenliğin odağında bulunan Birleşmiş Milletler ve uluslararası hukuk sisteminin, mevcut güç denkleminde intibak etmekte giderek daha fazla zorlanmakta olduğu gerçeğidir. Dünyadaki tek askeri ve siyasi kutup olan Amerika Birleşik Devletleri, 11 Eylül terör saldırılarının da etkisiyle, kendi doğrularını ve çıkarlarını çok daha güçlü şekilde takip etmeye yönelmiştir. Transatlantik bağlarda bir gevşemeyi de beraberinde getiren Batı içindeki görüş ayrılıkları ve çatlaklar, özellikle Irak krizi vesilesiyle iyice açığa çıkmıştır.

İşte, bu bölgesel ve küresel ortamda Türkiye'nin izleyeceği politikalar, sadece ülkemiz ve bölgemiz için değil, belki küresel ölçekte de önem taşımaktadır. Türkiye'nin bu denli merkezi hale gelen konumu, sadece coğrafyaya da bağlanmayacaktır. Hem batı hem İslam alemine mensup, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olma özelliğine sahip ülkemiz, çağdaşlaşma özlemi duyan tüm halklar için bir ilham kaynağı teşkil etmektedir. Bu konumuyla, dünyada, bugün yeniden gündeme getirilen medeniyetler çatışması tezinin yanlışlığını ortaya koyabilecek yegane ülke de Türkiye'dir."

Gül'ün bu söylemi, Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasının artık yerleşmiş kalıplarına uygundur. Uygulamada da geçmişten gelen tutarlı çizgi ve yüklü gündem devam edecektir. II. Körfez Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye hava sahasını ABD'ye açmış, AB uyum paketleri ardarda kabul edilmiş, Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı için tarih verilmiştir. Koalisyon hükümetlerinin girişemeyeceği bir kararlılıkla Kıbrıs'ta Annan Planı desteklenmiştir. İki taraflı referanduma sunulan plan, Türk toplumunca kabul edilirken Rum toplumunun reddetmesi yüzünden başarısızlığa uğramış olmakla birlikte Türkiye ve adadaki Türk toplumunun çözümü engelleyen taraf olma görüntüsü bu sayede bertaraf edilmiştir. NATO Zirvesi İstanbul'da yapılmış, Türkiye Afganistan'da ISAF komutasını almıştır. Bir yandan İran ile PKK'ya karşı istihbarat anlaşması yapılırken, diğer yandan İsrail ile ilişkiler gelişerek sürmüş, ancak Hamas lideri Meşal'ın Ankara'ya davet edilmesi olayında görüldüğü gibi ortadoğu politikasında yeni ve farklı girişimlerin ilk belirtileri de ortaya çıkmıştır. Lübnan barış gücü için asker gönderilmiş, İslam Konferansı Örgütü'nün genel sekreterliğine de ilk kez bir Türk seçilmiştir. ABD ile Üst Düzey Stratejik Diyalog başlatılmış, AB ile tam üyelik müzakereleri Bilim ve

Araştırma Başlığı ile açılmıştır. Bu süre içerisinde Ali Tuygan ve Ertuğrul Apakan müsteşarlıkta bulunmuştur.

Gül, cumhurbaşkanı seçilmesiyle bıraktığı dışişleri bakanlığındaki dönemini değerlendirirken şunları söyleyecektir⁴⁸:

“... Türkiye’nin dört sene önce sorunlarla uğraşan, genelde savunmada kalan, reaktif bir dış politikadan, bölgesi ve ötesine istikrar yayan, artan yumuşak gücünü her vesileyle öne çıkaran, sorunları izlemek ve tepki vermek yerine ön alan, sorunlar büyümeden çözme refleksi gösteren proaktif bir dış politika anlayışına geçtiği görülecektir. ... 28 Mayıs 2003 tarihinde Tahran’daki İslam Konferansı Örgütü toplantısında ... [ö]zellikle, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, şeffaflık, kadın hakları gibi evrensel değerlerin, İslam’ın temel değerlerine aykırı olmadığına ve Müslüman bir toplumda da pek tabi ki demokrasi ve insan haklarına saygılı bir sistem kurulabileceğine vurgu yaptığım konuşmalarımın önem ve değerinin ileride daha iyi anlaşılacağına inanıyorum. Öte yandan, Ortadoğu ve Irak konusunda yaptığım konuşmalar, tarihi, dini ve kültürel bağlarımız nedeniyle çok yakından tanıdığımız bu coğrafyadaki kronik sorunlara nasıl yaklaşılması gerektiğini özellikle Batılı çevrelere anlatmak için gösterdiğimiz gayrete tanıklık etmektedir. Bu konuşmalarımda ısrarla işaret ettiğimiz çözüm yollarının, barış ve huzura hasret kalan bu komşu bölge için en gerçekçi çıkış yolu olacağına inanıyorum.”

Gül’ün ardından 60. Hükümetin dışişleri bakanlığına gelen Ali Babacan, önceki iki hükümette ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak yer almıştı. 2005’ten itibaren de AB üyeliği için başmüzakerecilik görevini yürütüyordu. Babacan’ın bakanlığa getirilmesi, hükümetin AB ile müzakerelerin yürütülmesine verdiği önemi göstermektedir. Bununla birlikte dış politikanın diğer alanları giderek daha belirgin biçimde Davutoğlu’nun etki alanına girmiştir. Müsteşar ise Babacan döneminin sonuna kadar Apakan’dır. Bu dönemde Türk dış politikasının gündeminde yer alan olaylar, Türkiye’nin gerçekten global düzeyde bir aktör olmaya başlamasının giderek söylemden gerçekliğe dönüştüğünü göstermektedir. Türkiye bir yandan ABD ile istihbarat işbirliği içerisinde Kuzey Irak’a geniş çaplı askeri operasyonlara girişirken, diğer yandan Afrika ile, Karaiblerle işbirliği zirveleri düzenlemekte, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici

⁴⁸ A. Gül (2007) *Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları*.

üyeliğine seçilmekte, G20 Washington Zirvesinde yer almaktadır. Babacan, 2009 ortalarına kadar süren bakanlığını Davutoğlu'na devrederken kendi dönemini şöyle değerlendirecektir⁴⁹:

“... [G]örev sürem boyunca milli çıkarlarımızın korunması temel düsturum oldu. Haklı milli davalarımızın savunması üzerinde hassasiyetle durdum. Türkiye'nin ortak değerler ve ideallerin yaygınlaşmasına ve hayata geçirilmesine katkı veren bir ülke olması gerektiğine inandım. Bu süre zarfında Bakanlık olarak çok boyutlu sağduyulu, ön alıcı, gerçekçi ve sorumlu bir dış politika izledik. Sadece bölgemizde değil, tüm dünyada barışın hakim kılınması için etkin faaliyetlerde bulunduk. BM Güvenlik Konseyi'ne yüzde 80 gibi yüksek bir oranda oy alarak seçilmemiz belki bunun en önemli göstergesi.

Diğer taraftan, yardım elimizi dostlarımıza uzatmaktan geri kalmadık. Küreselleşme sürecinin nimetlerinden herkesin daha fazla ve adilane bir biçimde yararlanması için çaba gösterdik. Dinler ve kültürler arasında husumet tohumları ekilmesinin önüne geçmeyi temel bir öncelik olarak belirledik. Gelecek nesillere her bakımdan daha yaşanabilir bir dünya bırakabilmeyi şiar edindik. Tüm bunları yaparken, komşularımızla ilişkilerimizin geliştirmesini ihmal etmedik. Kökleşmiş bazı sorunların aşılması için yoğun bir çaba sarf ettik. Ülkemizin bulunduğu coğrafya bize birçok fırsatlar sunmakta. Diğer taraftan sorunlu bölgelerin de çevrelediği bir konuma sahibiz. Gayet çetin sorunlarla karşı karşıyayız. Küresel barış ve istikrara yaptığımız katkılar ülkemizden beklentileri de artırdı. Karşılıklı etkileşimin görülmemiş boyutlara ulaştığı bir dönemi yaşıyoruz. Uluslararası meselelere kayıtsız kalınması artık mümkün değil ve Türkiye küresel ölçekte düşünen ve çağdaş sorumluluk anlayışının gereği olarak bunu yapan bir ülke.”

Bu dönem aynı zamanda Türkiye – İsrail ilişkilerinin zıt kutuplar arasında savrulduğu dönemdir. Bir yandan Cumhurbaşkanı Shimon Peres TBMM'de konuşma yapar, karşılıklı üst düzey ziyaretler birbirini takip eder ve Türkiye İsrail ile Suriye arasında barışın sağlanması için iki tarafın da güvenini kazanmış bir biçimde aktif arabuluculuk yaparken, diğer yandan Başbakan Ehud Olmert'in Ankara ziyaretinin 5 gün ardından Gazze'ye karşı gerçekleşen askeri operasyona Başbakan Erdoğan'ın Davos'ta gösterdiği tepki ve ardında gelişen olaylar, ilişkilerin ne kadar hızlı değişebildiğinin göstergesiydi. Erdoğan'ın dış politikayı içerik olarak da etkileyen kişisel üslubu, Ortadoğu ülkelerinin kamuoylarında, kendi hükümetlerinin daha temkinli duruşuna rağmen popüler olup,

⁴⁹ Bkz. http://www.mfa.gov.tr/devlet-bakani-ve-basbakan-yardimcisi-sayin-ali-babacan-ile-disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-devir-teslim-vesilesiyle.tr.mfa

yurtiçinde de destek bulunca bu tavır dozu artarak sürdü ve Türk dış politikasında eksen değişikliği tartışması da bir kez daha alevlendi.

Dışişleri bakanlığı görevini Babacan'dan devralan Davutoğlu, dış politikada etkin rol oynamaya başladığı 2002 yılından itibaren Türk dış politikasının amaç ve araçlarını bir siyaset bilimcinin kavramsal çerçevesi içerisinde ifade etmesiyle tanınmıştı.

Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* kitabında çizilen bu çerçeveyi izleyen sonraki çeşitli yazı ve konuşmaları, Türkiye'nin tarihi ve stratejik derinliğine vurgu yapıyor, Türkiye'nin "merkez ülke" konumunda olduğunu ve bunun sorumluluğunu taşımak zorunda olduğunu belirtiyordu. Dış politikanın hedef ve yöntemleri, komşularla sıfır problem, çok kulvarlı, çok boyutlu dış politika, özgürlük/güvenlik dengesi, ritmik diplomasi, yeni diplomatik üslup ve karşılıklı bağımlılık olarak tanımlanmıştı. Bakanlık görevine başlarken Davutoğlu'nun mesajı şuydu⁵⁰:

"Türk dış politikası son dönemde, çok ciddi bir değişim yaşamaktadır. Uluslararası sistem değişmektedir. Bölgemizdeki dengeler değişmektedir. Türk dış politikası da Dışişleri Bakanlığımızın yoğun çalışmasıyla bu değişime ayak uydurmaya çalışıyor. En önemli değişimimiz kriz odaklı bir yaklaşımdan vizyon odaklı bir yaklaşıma geçiştir. ... Ortadoğu söz konusu olduğunda bir Türk vizyonu vardır. Kafkaslar söz konusu olduğunda bir Türk vizyonu vardır. AB, Avrupa'yla ilişkiler konusunda bir Türk vizyonu vardır. Sadece krizlere tepki veren bir ülke değil, krizleri olmadan fark edebilen, etkin bir şekilde müdahale edebilen, etrafında düzen kurucu bir ülkedir Türkiye. Bunun içindir ki BM Güvenlik Konseyi üyeliği, yine Sayın Bakanımızın döneminin bence en önemli eserlerindendir. Türkiye Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine çok yüksek bir oranla seçilebilmiştir.

Bu vizyonun temelde üç ayağı vardı. Yeni dönemde de bu üç ayakta ki sürekliliği devam ettirmeye çalışacağız. Aynı etkinlikte olabilir mi? Buna gayret edeceğiz. Birincisi ülkemizle ilgili vizyondur ki, ülkemiz özgürlük-güvenlik dengesinin sağlandığı müreffeh bir ülke olarak dünya ülkeleri listesi sıralamasında hak ettiği yere gelecektir. Bizim bütün gayretimiz hak ettiği yeri Türkiye'ye sunmaktır. Çocuklarımıza ve torunlarımıza dünyanın en güçlü ülkelerinden biri olarak ülkemizi emanet etmektedir. Burada şu ana kadar sürdürdüğümüz dış politika, ki Türk devlet geleneğinde süreklilik esastır, Dışişleri camiamız da bu sürekliliğin en omurga unsurlarındandır. AB politikaları, NATO politikaları bu özgürlük-güvenlik

⁵⁰ Bkz. Aynı yer.

dengeşinin en önemli ayaklarıdır. İkinci olarak bölge, çevre, havzalarla ilgili vizyonumuzdur .... Öncelikle komşularla sıfır problem ilişkisini maksimum çıkar ilişkisine dönüştürme gayreti içinde olmalıyız. Türkiye tek bölgeyle anılan bir ülke değildir. Balkan ülkesidir, Kafkas ülkesidir, Ortadoğu ülkesidir, Karadeniz ülkesidir, Akdeniz ülkesidir, Hazar ülkesidir, Körfez ülkesidir hatta etkileri itibarıyla. Bütün bu bölgelerde Türkiye düzen kurucu ülke rolü üstlenmek durumundadır.”

Tüm soğuk savaş sonrası dönemin dış politikasını özetleyen bu analiz, en çok Cem’in söylemiyle paralellik gösterir. Ancak Türkiye’nin 1990’ların ikinci yarısından itibaren içinde bulunduğu durum, dış politika karar vericilerine vizyonlarını hayata geçirme konusunda kısıtlı imkanlar vermekteyken 2001 ekonomik krizinin atlatılmasından sonraki koşullar bunu gerçekleştirmeye çok daha uygundu. Bu duruma karar mekanizmasına hız kazandıran bir hükümet yapısı ile dış dünyanın Türkiye algısındaki olumlu yönde değişim de katkıda bulundu. Koalisyon hükümetleri tarafından ve o dönemin konjonktüründe atılması çok zor görünen Ermenistan, Kuzey Irak, Kürt açılımları konusundaki adımlar; Ortadoğu, Balkanlar, hatta Pakistan – Hindistan’a uzanan arabuluculuk rolleri bu dönemde mümkün oldu. Türkiye uluslararası örgüt ve kuruluşlarda yetki ve sorumluluk sahibi pozisyonlar elde etmeye başladı. Bu arada İsrail ile yaşanan Mavi Marmara krizi ve ardından BM Güvenlik Konseyi’nde İran’a yaptırım oylamasında Türkiye’nin red oyu kullanarak ilk kez ABD’ye karşı oy kullanan NATO üyesi olması, eksen kayması ve Osmanlıcılık tartışmalarına yeni bir boyut ekledi.

Bu tartışmalar aslında uzun zamandır değişen yoğunluklarda da olsa gündemde olan Türkiye’nin Osmanlı/Müslüman kimliğiyle de bölgelerinde olumlu katkılarda bulunabileceği vurgusu özellikle Ortadoğu’da ses getirmeye başladığında ön plana çıkmıştı. Erdoğan ve Davutoğlu’nun söylemlerinin yanı sıra AKP hakkında yurtiçi ve yurtdışında sürekli canlı tutulan şüphelerin ve konjonktürel gelişmelere Türkiye’den gösterilen tepkilerin de buna katkısı olmuştur. Ancak unutulmamalıdır ki Soğuk Savaş’ın sonunda Özal’ın uygulamak istediği kimi politikalar ve bunların dile getirilişi de Osmanlıcılık yorumlarına neden olmuştu. Türk dış politikasının bu yorumların ötesinde boyutlara sahip olan radikal dönüşümü, Soğuk Savaş sonrası dönemin başında ve günümüzde 20 yıl arayla dış politika yapım ve uygulamasında profesyonel kimlikleriyle yer almış olan müsteşarlar Özdem Sanberk ile Feridun Sinirlioğlu’nun birbirini

tamamlayıcı nitelikteki değerlendirmelerinde ortaya çıkmaktadır. Sanberk, müsteşarlık döneminin sonunda durum değerlendirmesi yaparken Türkiye'nin, dış politikasına her zaman hakim olan güvenlik, kaynakların maksimize edilmesi ve çevrede barış ve işbirliği kuşağı yaratma amaçları değişmeden, 1991 sonrasında ortaya çıkan büyük değişiklikler karşısında risk almaktan çekinmediğini ve Türkiye'nin artık bir "ön cephe devleti" haline geldiğini söylemektedir⁵¹. Sinirlioğlu'na göre de Türkiye'nin kendi tarih ve coğrafyası konusunda tereddütü olmadan "... ekonomik, siyasi, kültürel perspektifi geliştikçe, ulaşabildiği coğrafyalar, ülkelerin sayısı arttıkça, çeşitlendikçe, gücü arttıkça, tabii rakip olarak" görülmekte, Türkiye'nin ufku genişledikçe daha fazla dikkat çekmektedir. Bu da doğaldır ve "Türkiye'nin ekseninin kaymasından ziyade lig atlamasıyla ilgili bir şey"dir⁵².

Sonuç

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'yi yöneten iktidar ve kadroların dış politika konusundaki irade beyanları, tercihleri, kararları ve uygulamaları bir bütün olarak gözönüne alındığında, dış politikada radikal değişiklikler göstermeyen, tutarlı bir çizgi izlendiği gözlemlenebilir. Ancak bu çizgi, Soğuk Savaş dönemindekinden çok farklıdır. Türk dış politikası iki kutuplu düzenin sona ermesinden sonra kaçınılmaz olarak köklü bir değişim sürecine girmiş, bu değişimin ana hatları ve yeni politikanın temel ilkeleri konusunda hem yönetim kadrolarında hem de kamuoyunda genel bir görüş birliği oluşmuştur. Farklı kavramlarla ifade edilse de yeni dış politikanın ana özellikleri, çok yönlülük, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi çıkarlarının ait olduğu bölgelerde barış ve istikrar ortamının sağlanmasıyla özdeşleştirilmesi, bu çerçevede aktif diplomasi uygulanması ve nihayet kendine güvenen ve iddialı bir söyleme sahip olunması biçiminde özetlenebilir.

Bu özellikleri taşımak için ideolojik tercihler yaptıracak değişimlerden geçmek gerekmemiştir. Türk dış politikası pragmatik çizgisini sürdürmüş, Batı ittifakı üzerine

⁵¹ Bkz. Ö. Sanberk, "We have not refrained from risks in the face of great developments". Turkish Daily News, May 30, 1995; "Turkey is the front-line state on the new North-South divide" Turkish Daily News, May 31, 1995.

⁵² Bkz. Hürriyet, 17 Ocak 2011.

kurulu temel yönelimini korumuştur. Dış politikanın uygulanmasında görülen dalgalanmalar, çoğunlukla üslup ve yöntem farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Ancak Türk dış politikasındaki asıl değişiklikler, dünya konjonktüründeki radikal dönüşümün sonucu olarak ve Türkiye'nin olduğu kadar dış dünyanın da yeni duruma uyum sağlama çabalarının bileşkesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu haliyle değişimin hiç beklenmedik bir zaman ve biçimde geldiği söylenebilir. Türkiye dünyada yeni kimliğini tanımlayıp dış politikasını buna göre planlarken, politikaların uygulanmasında en önemli etkenlerin başında gelen dış dünyanın Türkiye algısı da son on yılda hızla değişti. Algıdaki değişmeyi tetikleyen üç dönüm noktası oldu, ancak ilginç bir biçimde bunların hiçbirisi doğrudan dış politikayla ilgili değildi. İlk dönüm noktası tamamen iç güvenlik nedeniyle 1998'de Suriye üzerinde baskı kurularak Aptullah Öcalan'ın bu ülkeden çıkarılması, daha da önemlisi, Avrupa ülkelerinde kabul görmeyerek Afrika'ya kaçırılması ve burada yakalanması oldu. Türkiye'nin dışarıdan görünümü değişmeye başladı. Bu süreçte kendisi için en riskli rolü oynamış olan Yunanistan'dan başlayarak Ortadoğu, AB, ABD ve Rusya, Türkiye'nin neleri göze alabileceği ve bunların muhtemel sonuçları konusunda düşünmek zorunda kaldı.

İkinci dönüm noktası 1 Mart 2003'te ABD silahlı kuvvetlerine kuzeyden Irak'a karşı girişecekleri operasyon için Türkiye topraklarını kullanma izni verilmesi konusunda hükümet tezkeresinin TBMM tarafından reddedilmesi oldu. Tezkere AKP hükümeti tarafından verilmişti ve kabul edilmesi isteniyordu. AKP mecliste ezici bir çoğunluğa sahipti. Ancak oylamayla ilgili teknik bir nedenle tezkere reddedildi. Bunun yankısı da Ortadoğu'da, AB'de ve doğal olarak ABD'de büyük oldu.

Üçüncü dönüm noktası İsrail'in 2008 yılının son günlerinde Gazze şeridinde karşı gerçekleştirdiği büyük çaplı askeri operasyondan sonra Başbakan Erdoğan'ın Davos Dünya Ekonomik Forumu toplantısında kameralar önünde İsrail Cumhurbaşkanı Peres'e gösterdiği tepkiydi. İç politika kaygılarının ön planda olduğu bu hadisenin ertesinde Türkiye hızla Ortadoğu'nun gündemine oturdu. Arap kamuoyu nezdinde Türkiye imajı bu kez iyice değişirken, Türk dış politika aktörleri de bu yeni rolünü benimsedi.

Bu olayların ardından gelen algı değişikliğiyle birlikte Türkiye'nin ekonomik olgunluğa yaklaşması, dış politika aktörlerine bugüne kadar niyet olarak dile getirmiş oldukları

şeyleri de gerçekleştirme imkanı yarattı. Diğer bir deyişle “retorikten realiteye” geçme fırsatı doğdu. Son dönemde Ortadoğu’nun gündemi işgal etmesi nedeniyle değişikliklerin daha çok bu bölgeyle ilgili olarak gerçekleştiği kanısı yaygın olmakla birlikte, aslında Türkiye’nin son 25 yılda dış politikasında karşılaştığı en önemli değişiklikler büyüyen boyut ve önemlerine göre sıralanmış şu dört konu başlığı altında toplanabilir: Yunanistan, Rusya, AB ve Türkiye’nin G20 üyeliği.

Yunanistan, tarihin hiç bir döneminde Türk dış politikasında bu kadar önemsiz bir yer işgal etmemiştir. Türk – Yunan anlaşmazlıkları, Cumhuriyet tarihinin ayrılmaz parçası olmuş, Soğuk Savaş döneminin neredeyse tamamında NATO ittifakını dahi etkilemişken 21. Yüzyıl itibarıyla bu görüntü kaybolmuştur. Bu önemli bir fırsattır, kalıcı bir barış ortamına dönüşmesi Türk dış politikası için önemli bir kazanım olacaktır. Kıbrıs sorununun taraflarca kabul edilebilir bir biçimde çözümü bunu kolaylaştıracak temel etkidir.

Rusya, SSCB rejimi altında Soğuk Savaş’ın müsebbiplerinden, Türkiye’nin Batı ittifakına girmesindeki baş etken ve dolayısıyla “baş düşman” iken bugün ikili ilişkilerde ulaşılmış düzey 25 yıl önce hayal dahi edilemeyecek boyuttadır. Türk-Rus ilişkileri Soğuk Savaş sonrası dönemde çeşitli pürüzlerle karşılaşmakla birlikte bir önceki dönemden tamamen farklı bir nitelik kazanmıştır. Bir yandan Rusya Türkiye için tehdit olmaktan çıkıp bir fırsata dönüşmüştür, diğer yandan Türkiye, büyüyen ekonomisine bağlı dış politika stratejisinin enerji gibi en önemli girdisinde Rusya’ya bağımlı hale gelmiştir. Bu, Türk dış politikası için yepyeni bir durumdur.

AB, Türkiye açısından stratejik bir hedef olagelmıştır. Türkiye’nin AB algısı her zaman siyasi olmuş, Avrupa Entegrasyonu hedefine giden yolda siyasi hedefinden uzaklaşmamak için Türkiye hükümetleri ekonomik tavizler vermekten dahi kaçınmamışlardır. Soğuk Savaşın sonuna doğru yapılan tam üyelik başvurusunun gereklerini yerine getirmek sonraki dönem hükümetlerine kalmış, onlar da istisnasız olarak süreci tamamlayabilme konusunda ısrarcı olmuşlardır. Bu sayede gelinen nokta ise Türk dış politikası açısından başarı olmakla birlikte, sonuca ulaşmaktan uzaktır. Türkiye, AB üyeliğine hiç bu kadar yakın, ama hiç bu kadar da uzak olmamıştır. Bu çelişkili durum büyük ölçüde konjonktürden kaynaklanmakla birlikte Türkiye’nin

kendine koymuş olduğu hedefi gerçekleştirmesi dış politika karar vericilerinin sorumluluğunda olduğundan, Türk dış politikasında yeni çözümler üretilmesi gerekecektir.

Son olarak Türkiye, büyüyen ekonomisi ve buna paralel olarak takip ettiği aktif dış politika sayesinde son on yıl içinde gözardı edilemeyecek bir güç haline gelmiş ve çok merkezli dünya ekonomisi çevresinde oluşan yeni güç dengelerinin bir parçası olmuştur. Dış politikadaki bu yeni durumun somut göstergesi Türkiye'nin G20'ye üyeliği biçiminde ortaya çıkmıştır. Türkiye daha önce böyle bir tecrübe yaşamamıştır. Dış politikasının her gün daha belirginleşen ekonomik boyutuyla, alışık olduğu stratejik önem ve aktif diplomasi boyutlarını bir araya getirme konusunda Türkiye'nin iradesi ve kapasitesi mevcut görünmekle birlikte bu yeni aracı nasıl ve hangi amaç için kullanacağı yolunda henüz bir işaret yoktur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin kendine yeni hedefler tanımlaması ve dış politika yapım ve uygulamasını bu hedeflere doğru yönlendirmesi söz konusu olmuştur. Bu dönemde iktidara gelen her hükümet ve ilgili dış politika aktörleri kendi yöntem ve üslupları çerçevesinde araçlar kullanmışlardır. Bu araçların sayısı giderek artmış ve artmaktadır. Ancak mesafe katedilmekle birlikte henüz tüm bu araçlarla amaçlanan hedeflere ulaşmakta somut sonuçlar alınamamıştır.

Türk dış politikasının son 25 yıl içerisinde en çok vurgulanan ve tartışma konusu yapılan boyutu olan “aktiflik”, eğer “pasiflik” karşıtı olarak kullanılırsa, Türk dış politikasının bu dönemde hiç bir zaman pasif olmadığını söylemek gerekir. Türkiye her zaman aktif bir diplomasi yürütmüş, her zaman aktif bir dış politika izleme niyetini beyan etmiş, konjonktürün uygun olduğu durumlarda da bunu başarmıştır. Diğer yandan “aktif dış politika”, eğer “reaktif” yani olayları belirlemeye değil, olayların kendi dışında gelişimine göre tepki vermeye planlanmış bir dış politika stratejisinin karşıtı olarak kullanılırsa, Türkiye'nin yine aktif bir dış politika izlediğini, bununla birlikte çevresinde ve dünyada kendi kontrolü dışında ortaya çıkan ve hazırlıksız yakalandığı radikal değişiklikler karşısında ister istemez reaktif tepkiler verdiğini söylemek mümkündür.

Bu çerçevede Türkiye'nin en büyük açmazı, karar vericilerinin tercihleri doğrultusunda belirlenmiş, aktif, çok yönlü ve iddialı hedefleri olan bir dış politikayı, doğrudan etkilendiği ancak değişkenlerini kontrol edemediği bölgesel ve uluslararası gelişmeler karşısında izlemek zorunda kalmasıdır. Sonuçta pasif ve reaktif bir dış politikanın başarısı, dünyadaki gelişmelerin getirdiği tehditlerden ne kadar korunulduğu ve büyük fırsatların kaçırılıp kaçırılmadığı kriterlerine göre değerlendirilirken, aktif dış politika, kendi koyduğu hedeflerine ulaşmış olduğuna göre yargılanacaktır.

Ek 1: Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin cumhurbaşkanı, hükümet, başbakan, dışişleri bakanı ve dışişleri bakanlığı müsteşarları

Cumhurbaşkanları⁵³:

Kenan Evren	09.11.1983 – 09.11.1989
Turgut Özal	09.11.1989 – 17.04.1993
(Hüsamettin Cindoruk vekaleti:	17.04.1993 – 16.05.1993)
Süleyman Demirel	16.05.1993 – 16.05.2000
A. Necdet Sezer	16.05.2000 – 28.08. 2007
Abdullah Gül	28.08.2007 –

Hükümetler⁵⁴:

46. Hükümet: II Özal Hükümeti (ANAP)	21.12.1987 – 09.11.1989
47. Hükümet: Akbulut Hükümeti (ANAP)	09.11.1989 – 23.06.1991
48. Hükümet: I. Yılmaz Hükümeti (ANAP)	23.06.1991- 20.11.1991
49. Hükümet: VII. Demirel Hükümeti (DYP+SHP)	20.11.1991 – 25.06.1993
50. Hükümet: I. Çiller Hükümeti (DYP+SHP/CHP)	25.06.1993 – 15.10.1995
51. Hükümet: II. Çiller Hükümeti (DYP azınlık)	15.10.1995 – 05.11.1995
52. Hükümet: III. Çiller Hükümeti (DYP+CHP)	05.11.1995 – 12.03.1996
53. Hükümet: II. Yılmaz Hükümeti (ANAP+DYP)	12.03.1996 – 08.07.1996
54. Hükümet: Erbakan Hükümeti (RP+DYP)	08.07.1996 – 30.06.1997
55. Hükümet: III. Yılmaz Hükümeti (ANAP+DSP+DTP azınlık + CHP)	30.06.1997 – 11.01.1999
56. Hükümet: IV. Ecevit Hükümeti (DSP azınlık)	11.01.1999 – 28.05.1999
57. Hükümet: V. Ecevit Hükümeti (DSP+MHP+ANAP)	28.05.1999 – 18.11.2002
58. Hükümet: Gül Hükümeti (AKP)	18.11.2002 – 11.03.2003
59. Hükümet: I. Erdoğan Hükümeti (AKP)	14.03.2003 – 05.09.2007
60. Hükümet: II. Erdoğan Hükümeti (AKP)	05.09.2007 -

⁵³ <http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/> sayfasından derlenmiştir.

⁵⁴ <http://www.mfa.gov.tr/turk-hukumetleri-kronolojisi.tr.mfa> sayfasından derlenmiştir.

Başbakanlar⁵⁵:

Turgut Özal	46. Hükümet
Yıldırım Akbulut	47. Hükümet
A. Mesut Yılmaz	48, 53, 55. hükümetler
Süleyman Demirel	49. Hükümet
Tansu Çiller	50, 51, 52. hükümetler
Necmettin Erbakan	54. Hükümet
Bülent Ecevit	56, 57. hükümetler
Abdullah Gül	58. Hükümet
R. Tayyip Erdoğan	59, 60. hükümetler

Dışişleri Bakanları⁵⁶:

Mesut Yılmaz	22.12.1987 - 20.02.1990
Prof. Dr. Ali Bozer	22.02.1990 - 12.10.1990
Ahmet Kurtcebe Alptemoçin	12.10.1990 - 23.06.1991
İ.Safa Giray	23.06.1991 - 21.11.1991
Hikmet Çetin	21.11.1991 - 27.07.1994
Prof. Dr. Mümtaz Soysal	27.07.1994 - 28.11.1994
Murat Karayağcın	12.12.1994 - 27.03.1995
Prof. Dr. Erdal İnönü	27.03.1995 - 06.10.1995
A. Coşkun Kırca	06.10.1995 - 31.10.1995
Deniz Baykal	31.10.1995 - 06.03.1996
Prof. Emre Gönensay	06.03.1996 - 28.06.1996
Prof. Dr. Tansu Çiller	28.06.1996 - 20.06.1997
İsmail Cem	30.06.1997 - 11.07.2002
Prof. Dr. Şükrü Sina Gürel	12.07.2002 - 19.11.2002
Yaşar Yakış	19.11.2002 - 14.03.2003
Abdullah Gül	14.03.2003 - 28.08.2007
Ali Babacan	29.08.2007 - 02.05.2009
Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu	02.05.2009 -

⁵⁵ <http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pPm.aspx> sayfasından derlenmiştir.

⁵⁶ http://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarları⁵⁷:

Nüzhet Kandemir	
Tugay Özçeri	07.1989
Özdem Sanberk	06.1991
Onur Öymen	06.1995
Korkmaz Haktanır	10.1997
Faruk Loğoğlu	04.2000
Uğur Ziyal	10.2001
Ali Tuygan	11.2004
Ertuğrul Apakan	11.2006
Feridun Sinirlioğlu	07.2009

⁵⁷ Çeşitli kaynaklardan derlenmiştir.

Ek 2: Dışişleri Bakanlığı görev ve yetkilerinin yakın dönem yasal altyapısı4009

Sayı Kanun (Mülga):

Madde 2 - Dışişleri Bakanlığının görev ve yetkileri şunlardır:

- a) Hükümetçe tayin ve tespit edilecek esaslara göre dış politikayı uygulamak ve Türkiye Cumhuriyetinin yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini yürütmek.
- b) Türkiye Cumhuriyetinin dış politikasının tespiti için hazırlık çalışmaları yapmak ve tekliflerde bulunmak, tespit edilecek dış politikayı yürütmek ve koordine etmek.
- c) T.C. uyruklu gerçek ve tüzel kişilerin yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlar karşısındaki hak ve menfaatlerini korumak, geliştirmek ve bu alanlarda diplomasi ve konsolosluk himayesini sağlamak.
- d) Türkiye Cumhuriyetinin yabancı devletlerle, bunların temsilcilikleri ve temsilcileri ile, milletlerarası teşkilatlarla, ilgili Bakanlıklarla işbirliği yapmak suretiyle temas ve müzakerelerini yürütmek, bu temas ve müzakereler sonucu gerekiyorsa milletlerarası anlaşmaları yine diğer Bakanlıklarla işbirliği ile yapmak.
- e) Diğer bakanlık ve kuruluşların dış politikayı etkileyen faaliyet ve temaslarının devletin dış politikasına uygunluğunu sağlamak, bu kuruluşların uluslararası kuruluşlar ve yabancı kamu ve özel kuruluşlarıyla kendi görev alanlarına giren temaslarının koordinasyonunu sağlamak ve bunlara katılmak.
- f) Mali, iktisadi ve diğer teknik konularda ilgili kurum ve kuruluşlarca yürütülmesi gereken veya statülerinde, üyelerinin ve ortaklarının belli Bakanlık veya merci vasıtasıyla işlem yapacağı belirtilen milletlerarası kuruluşlarla yürütülecek dış temas ve müzakerelerin dış politikaya uygun olarak yürütülmelerini gözetmek, gerekirse bunlara katılmak.
- g) Türkiye Cumhuriyetini temsil yetkisine sahip olarak Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile belli bir geçici görevle görevlendirilen Temsilciler ve Temsil Heyetlerine Türkiye Cumhuriyetini bağlayacak hususlarda hükümetin emir ve talimatlarını iletmek, bu Temsilci ve Temsil Heyetlerinin ihtisasa dair hususlarda ihtiyaç duyacakları talimatları ilgili Bakanlıklar ile istişare suretiyle tespit edip onlara iletmek; bu gibi Heyetlerin Başkanları ilgili Bakanlıklardan ise bu Heyetlerde temsilci bulundurmak.
- h) Yabancı devletler ve milletlerarası kuruluşlar nezdinde temsil işlerini yetkili makam olarak yürütmek.
- i) Yabancı devletler ve milletlerarası kuruluşlardaki gelişmeleri ve bunlar arasındaki ilişkileri takip etmek.
- j) Türkiye Cumhuriyetinin Devlet ve Dışişleri protokolünü düzenlemek ve yürütmek.
- k) Yetki belgesi, onaylama belgesi ve milletlerarası hukuk ve tatbikatın gerektirdiği her türlü belgeyi hazırlamak, alıp vermek, örneklerini hazırlamak, Türkiye Cumhuriyeti adına yapılan anlaşmaları usulüne uygun olarak tescil ettirmek, bunların sicillerini tutmak.
- l) Kanunlarla kendisine verilen diğer görevleri yapmak.

6004 Sayılı Kanun:

Madde 2- (1) Bakanlık, bu Kanunda belirtilen görevlerini yerine getirirken aşağıda belirtilen ilkeler çerçevesinde hareket eder:

- a) Bölgesinde ve dünyada barışçıl, adil ve kalkınmaya imkan tanıyan bir ortamın kalıcı şekilde tesisi ve güçlendirilmesi.
- b) Ulusal hak ve çıkarların savunulması ve korunması.
- c) Her türlü toplumsal yaşamın temelini oluşturan insan haklarının ve demokratik değerlerin savunulması ve ileriye götürülmesi, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle yapılan her türlü ayrımcılık ile mücadele edilmesi.

ç) İnsanlığın kültürel mirasının, çevrenin ve yerkürenin doğal yaşam alanlarının korunması.

d) Uluslararası hukukun ve ona olan saygının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi.

(2) Bakanlığın görev ve yetkileri şunlardır:

a) Türkiye Cumhuriyetinin dış politikasının tespiti için hazırlık çalışmaları yapmak ve tekliflerde bulunmak, Hükümet tarafından tayin ve tespit edilen hedef ve esaslara göre dış

politikayı uygulamak ve koordine etmek.

b) Türkiye Cumhuriyetini ve Hükümetini yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlar nezdinde yetkili makam olarak temsil etmek, yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlarla

temas ve müzakereleri ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliğinde bulunmak suretiyle yürütmek,

Türkiye Cumhuriyetinin dış ilişkilerini tüm boyutlarıyla ve ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliğinde bulunmak suretiyle tesis etmek, yürütmek, yönlendirmek, geliştirmek ve ülkenin

çıkartlarını korumak.

c) Devlet organlarının uluslararası temaslarının yürütülmesinde bu organlara yardımcı olmak.

ç) 5/5/1969 tarihli ve 1173 sayılı Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu Hakkında Kanun çerçevesinde, diğer kamu kurum ve kuruluşlarınca dış politika ile bağlantılı olarak yurtdışında yürütülen faaliyetlerin Hükümetçe saptanan dış politikaya uygunluğunu gözetmek, bu faaliyetleri koordine etmek ve bunlara katılım sağlamak.

d) Hükümeti dış dünyadaki gelişmeler ve değişen şartlar konusunda bilgilendirmek.

e) Türkiye Cumhuriyeti hakkında yurtdışında bilgilendirici faaliyetler yürütmek.

f) Yurtdışında yaşayan vatandaşların hak ve menfaatlerini korumak ve yaşam kalitelerinin

yükseltilmesine yönelik çalışmalar yürütmek, ülke dışındaki vatandaşlara ve Türkiye Cumhuriyeti uyrukluğunu taşıyan tüzel kişilere destek, yardım ve konsolosluk himayesi sağlamak.

g) 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı Andlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun çerçevesinde, diğer devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla akdedilen

andlaşmalara ilişkin temas, müzakere, yetki belgesi, imza, onay ve tescil süreçlerini ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği içinde yürütmek, bu andlaşmaları veya tescil edilmiş

kopyalarını muhafaza etmek ve sicillerini tutmak, andlaşma taslaklarının mevzuata uygunluğunu incelemek ve görüş bildirmek.

ğ) Uluslararası hukukun ve uluslararası hukuk içtihadının gelişimine yönelik süreçleri takip etmek ve bu süreçlere iştirak etmek.

h) Türkiye Cumhuriyetinin tarafı olduğu siyasi nitelikli uluslararası davaları ve Adalet Bakanlığı ile işbirliği yapmak suretiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesindeki davaları ikame ve takip etmek.

i) Türkiye Cumhuriyetini temsil yetkisine sahip olarak Bakanlar Kurulu kararı ile belli bir

geçici görevle görevlendirilen temsilciler ve temsil heyetlerine Türkiye Cumhuriyetini bağlayan hususlarda Hükümetin talimatlarını iletmek, bu temsilci ve temsil heyetlerinin ihtisasa dair hususlarda ihtiyaç duyacakları talimatları ilgili bakanlıklar ile istişare suretiyle

tespit edip onlara iletmek, heyetlerin başkanları diğer bakanlıklardan ise bu heyetlerde temsilci bulundurmak.

i) Kamu kurum ve kuruluşları tarafından yurtdışı teşkilatı kurulması ve dış temsilcilik açılması konusunda görüş bildirmek.

j) Mali, iktisadi ve diğer teknik konularda ilgili kurum ve kuruluşlarca yürütülmesi gereken veya statülerinde, üyelerinin ve ortaklarının belirli bakanlık veya merci vasıtasıyla

işlem yapacağı belirtilen uluslararası kuruluşlarla yürütülen dış temas ve müzakerelerin dış

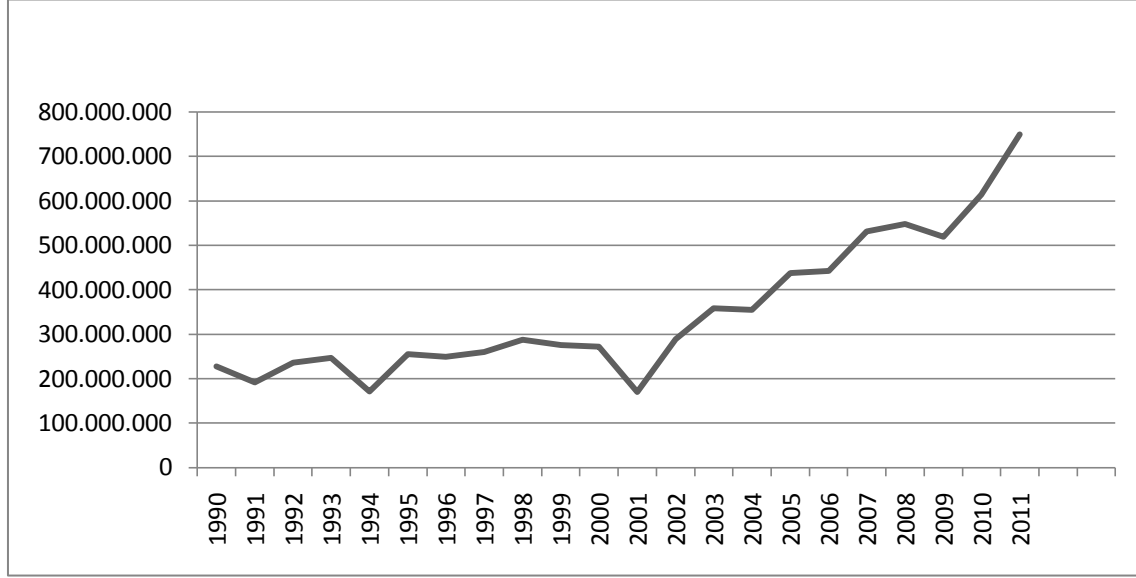
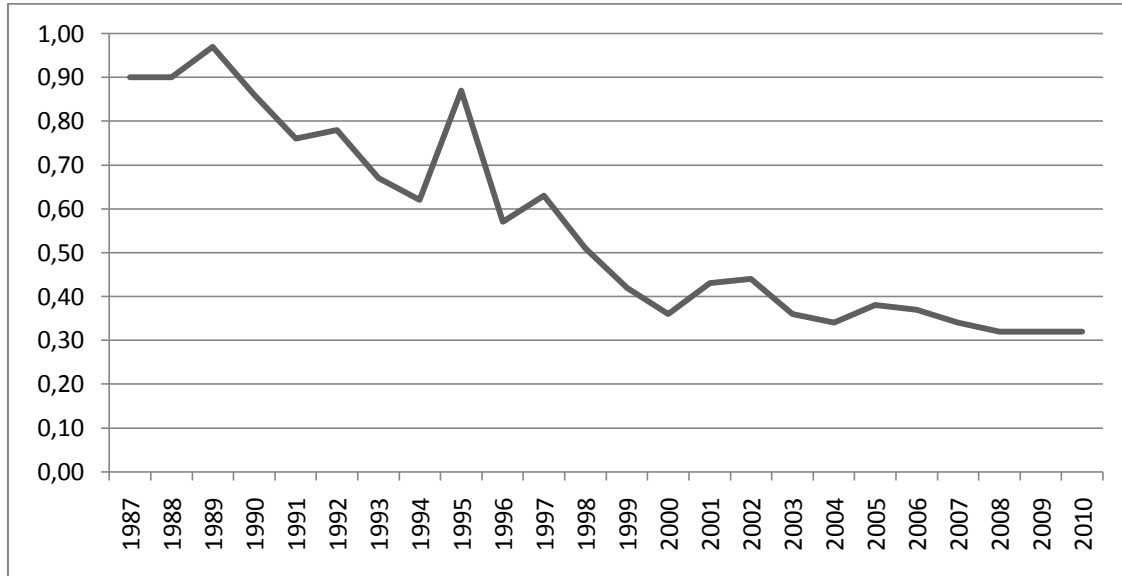
politikaya uygun olarak yürütülmesini gözetmek, gerekirse bunlara katılmak.

k) Türkiye Cumhuriyetinin Devlet ve dışişleri protokolünü düzenlemek ve yürütmek.

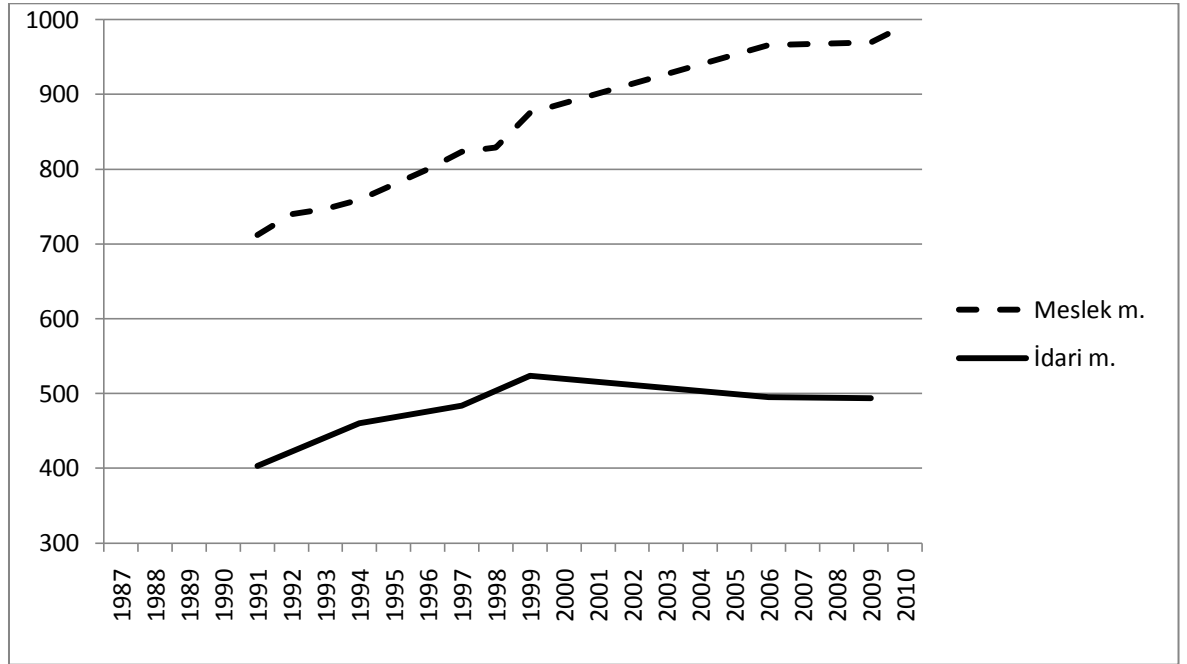
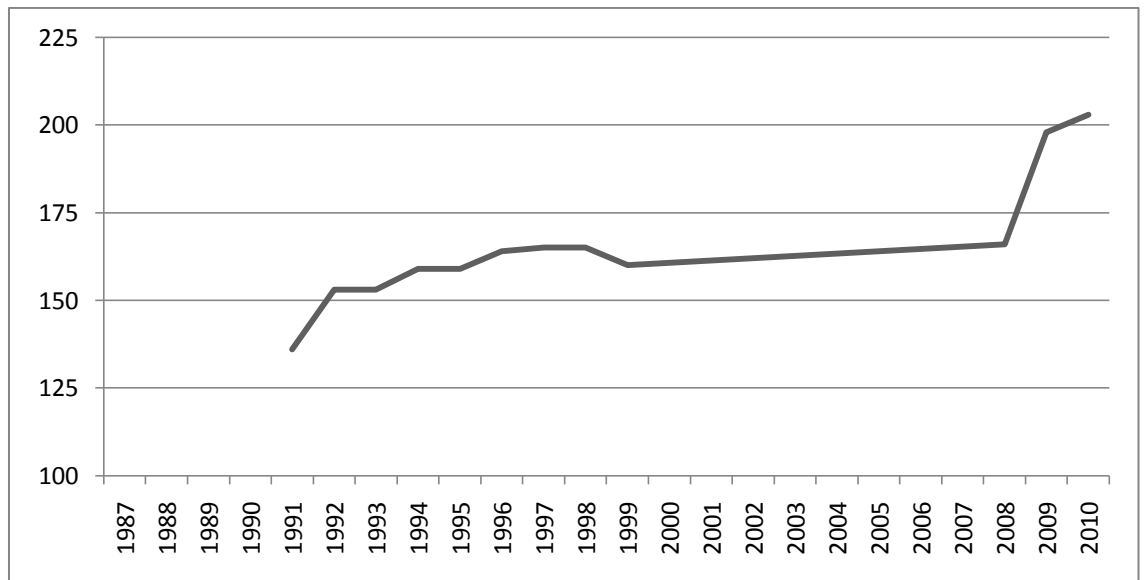
1) Diplomasi ve konsolosluk ilişkilerinin yürütülmesi ile bağlantılı olarak uluslararası andlaşmalardan kaynaklanan iş ve görevleri yerine getirmek.

m) Uluslararası kuruluşlarla işbirliğini geliştirmek.

n) Kanunlarla verilen diğer görevleri yapmak.

Ek 3: Dışişleri Bakanlığı bütçe, personel ve dış temsilcilik durumu⁵⁸**1- Dışişleri Bakanlığı bütçesi (USD)****2- Dışişleri Bakanlığı bütçesinin genel bütçedeki payı (binde)**

⁵⁸ Dışişleri bakanlarının TBMM bütçe komisyonlarına verdikleri bilgiler ve çeşitli kaynaklardan derlenmiştir.

3- Dışişleri Bakanlığı personeli⁵⁹4- Dış temsilcilikler (Büyükelçilik, Daimi Temsilcilik ve Başkonsolosluklar)⁶⁰⁵⁹ 1999 – 2007 arası projeksiyondur.⁶⁰ 2000 – 2007 arası projeksiyondur.

Kaynaklar

- Altunışık, Meliha B. "Turkey's Middle East Challenges: Towards a New Beginning?" Bal (2004) içinde.
- Aydın, Mustafa. *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*, Ankara: SAM Papers, December 2004.
- Aydın, Mustafa. "Turkish Foreign Policy at the end of The Cold War: Roots and Dynamics", *The Turkish Yearbook of International Relations*, pp.1-36. Number XXXVI (2005).
- Bağcı, Hüseyin ve İdris Bal. "Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era: New Problems and Opportunities" Bal (2004) içinde.
- Bal, İdris (der.) *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*. Boca Raton: Brown Walker Press, 2004.
- Başkut, Yaman. "Aferin İyiydin..." *Bir Diplomatın Anıları*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004.
- Bengio, Ofra ve Gencer Özcan. "Changing Relations: Turkish - Israeli - Arab Triangle" *Perceptions*, pp. Vol.5 No. 1 (March – May 2000).
- Billion, Didier (der.) *Le Rôle Géostratégique de la Turquie*. Paris: IRIS Presse, 1995.
- Bleda, Tanşuğ. *Maskeli Balo*. İstanbul: Doğan Kitap, 2000.
- Cem, İsmail. *Turkey in the New Century*. 2nd ed. Nicosia: Rustem Publishing, 2001.
- Cem, İsmail. "Turkey: Setting Sail To The 21st Century", *Perceptions*, Volume 2 (September-November) 1997.
- Cem, İsmail. "Preface". *Turkey and the World 2010 – 2020: Emergence of a Global Actor...* İstanbul: DİVAK Publications, 1998.
- Cem, İsmail. *Türkiye, Avrasya, Avrupa*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009.
- Criss Bilge and Pinar Bilgin "Turkish Foreign Policy Toward The Middle East" *MERIA Journal* Vol. 1 No. 1 (January 1997).
- Çelik, Yasemin. *Contemporary Turkish Foreign Policy*. Westport: Praeger Publishers, 1999.
- Çetin, Hikmet. "Türkiye'nin Dış Politika Öncelikleri" *Yeni Türkiye* Sayı 3 (Mart-Nisan 1995).

Çiller, Tansu. "Turkish Foreign Policy in its Dynamic Tradition" *Perceptions*, pp. Vol.1 No. 3 (Sept. - Nov. 1996).

Dağı, İhsan D. *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*. Ankara; Siyasal Kitabevi, 1998.

Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. Küre Yayınları: İstanbul, 2001.

Davutoğlu, Ahmet. "Principles of Turkish Foreign Policy". Address delivered at SETA Foundation's Washington D.C. Branch, December 8, 2009.

Demirel, Süleyman. "21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'nin Dış Politikası", *Yeni Türkiye* Sayı 3 (Mart-Nisan 1995).

Dodd, Clement H. *Turkish Foreign Policy: New Prospects*. Huntingdon: The Eothen Press, 1992.

Ecevit, Bülent. "Bölge-Merkezli Dış Politika". *Yeni Türkiye* Sayı 3 (Mart-Nisan 1995).

Efegil, Ertan. "Foreign Policy-making in Turkey: A Legal Perspective". *Turkish Studies*, Vol. 2, No.1 (Spring 2001).

Elekdağ, Şükrü. "Jeo Stratejiden Eko Stratejiye: Dünya yeniden yapılanırken Türkiye sadece izleyici mi olacak, yoksa kendi tarihini mi yapacak?", Sönmezoğlu (1992) içinde.

Erbakan, Necmeddin. "Türkiye'nin Dış Politikası Nasıl Olmalı?" *Yeni Türkiye* Sayı 3 (Mart-Nisan 1995).

Fuller, Graham E. *Turkey Faces East: New Orientations Toward the Middle East and the Old Soviet Union*. RAND Corporation Monograph Report, 1992.

Fuller, Graham E. ve Ian O. Lesser (der.) *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*. Boulder, Colorado: Westview Press, 1993. (Rand 1990-92 projesi)

Fuller, Graham E. "Turkey's New Eastern Orientation", Fuller, Graham E. ve Ian O. Lesser (1993) içinde.

Girgin, Kemal. *Hariciye Tarihimiz*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2005.

Gözen, Ramazan, "Turkish Foreign Policy in Turbulence of the Post Cold War Era: Impact of External and Domestic Constraints", Bal (2004) içinde.

Gözen, Ramazan. *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Palme Yayıncılık, 2009.

- Gül, Abdullah. *Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları*. Ankara: T.C. Dışışleri Bakanlığı Yayını, 2007.
- Güzel, Hasan Celal. "21. Asır Türk Asrı Olacaktır". *Yeni Türkiye* Sayı 3 (Mart-Nisan 1995).
- Henze, Paul. "Turkey: Toward the Twenty-First Century", Fuller, Graham E. ve Ian O. Lesser (1993) içinde.
- İskit, Temel. *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Kalaycıoğlu, Ersin. "Public choice and foreign affairs: Democracy and international relations in Turkey". *New Perspectives on Turkey*, No. 40, (Spring) 2009.
- Karahan, Aydın. "Dışışleri Bakanlığı Örgütünde Son Yenilikler ve Arşiv İşleri", Soysal (1999) içinde.
- Karayalçın, Murat. "Yeni Ufuklar ve Türkiye". *Yeni Türkiye*, Sayı 3 (Mart-Nisan 1995).
- Khalilzad, Zalmay ve Ian O. Lesser, F. Stephen Larrabee. *The Future of Turkish-Western Relations: Toward A Strategic Plan*. RAND Corporation Monograph Report, 2000.
- Kireççi, Akif . "Turkey in the United Nations Security Council". SETA Policy Brief No. 28 January 2009.
- Kirişçi, Kemal. "Turkey and the Muslim Middle East" Makovsky ve Sayarı (2000) içinde.
- Kirişçi, Kemal. "Between Europe and the Middle East: The Transformation of Turkish Foreign Policy", *MERIA*, 8 (1), 2004.
- Kirişçi, Kemal. "The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state". *New Perspectives on Turkey*, No. 40, (Spring) 2009.
- Kut, Gün. "The Future of NATO and Southern European Security", *Il Politico*, anno LVI, Gennaio-Marzo 1991.
- Kut, Şule. "Turkish Policy toward the Balkans" Makovsky ve Sayarı (2000) içinde.
- Kut, Şule. "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış politikasının Anahatları", Özcan ve Kut (1998) içinde.
- Larrabee F. Stephen. "Turkish Foreign and Security Policy: New Dimensions and New Challenges" Khalilzad (2000) içinde.

Larrabee F. Stephen. *Troubled Partnership: U.S.-Turkish Relations in an Era of Global Geopolitical Change*. RAND Corporation Monograph Report, 2010.

Lesser, Ian O. *Turkey's strategic options*. RAND Corporation Monograph Report, 1999.

Makovsky, Alan ve Sabri Sayarı (der.) *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*. Washington DC: The Washington Institute for Near Eastern Policy, 2000.

Martine, Lenore G. ve Dimitris Keridis (der.) *The Future of Turkish Foreign Policy*. Cambridge: The MIT Press, 2004.

Mastny, Vojtech ve R. Craig Nation (der.) *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power*. Boulder, Colorado: Westview Press: 1996.

Oğuzlu, Tarık. "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West", *Turkish Studies*, pp. 3-20, Vol. 9 Number 1 (March 2008).

Okman, Cengiz. "Turkish Foreign Policy: Principles, Rules, Trends, 1814 – 2003" Bal (2004) içinde.

"Olaylarla Dış Politika Forumu: Irak ve Kıbrıs Sorunu"; Boğaziçi Üniversitesi – TÜSİAD Dış Politika Forumu, Bültenler, Yıllık 2006. DİF Yayınları, İstanbul, 2007.

Oran, Baskın (der.) *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Öniş Ziya. Multiple Faces of the "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique" *Insight Turkey*, v. 13 no. 1, 2011.

Öniş, Ziya ve Şuhnaz Yılmaz . "Between Europeanization And Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era", *Turkish Studies Special Issue*, 2010.

Öymen, Onur. *Türkiye'nin Gücü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

Özcan, Gencer. "Facing its Waterloo in diplomacy: Turkey's military in the foreign policy making process", *New Perspectives on Turkey*, No. 40 (Spring) 2009.

Özcan, Gencer. "Türkiye Dış Politikasında Karar Alma ve Uygulama Süreci," Faruk Sönmezoğlu (der.) *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3. Baskı, İstanbul, Der Yayıncılık, 2004, s. 829-894.

Özcan, Gencer. "Türk Dış Politikasında Eşgüdüm Sorunu Üzerine Düşünceler". *Toplum ve Ekonomi*, Sayı 6, Mayıs 1994.

Özcan, Gencer. “Doksanlarda Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi”, Özcan ve Kut (1998) içinde.

Özcan, Gencer ve Şule Kut. En Uzun Onyıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar. İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.

Panin, Victor ve Henry Paniev. “Turkey and Russia” , Bal (2004) içinde.

Robins, Philip. Turkish Foreign Policy. Madeleine Feher Annual European Scholar Lecture, Besa Center, 1999.
<http://www.biu.ac.il/Besa/publications/mfa3.html>

Robins, Philip. “Turkish foreign policy since 2002: between a 'post-Islamist' government and a Kemalist state” International Affairs, 2007.

Rubin, Barry ve Kemal Kirişçi (der.) *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*. Boulder; London: Lynne Rienner Publishers, 2001.

Sander, Oral. “Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye” , Sönmezoğlu (1992) içinde.

Sanberk, Özdem. Türk Dış politikasının Dayanakları. *Stratejik Öngörü*, Sayı 5 Şubat 2005.

Sayarı, Sabri. Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism” Journal of International Affairs, 2000.

Sezer, Duygu Bazoğlu. “Turkey in the New Security Environment in the Balkan and Black Sea Region”, Mastny ve Nation (1996) içinde.

Sezer, Duygu Bazoğlu. Turkish - Russian Relations: From Adversity to ‘Virtual Rapprochement’” Makovsky ve Sayarı (2000) içinde.

Soysal, İsmail. Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1923); Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, İstanbul, 1993.

Soysal, İsmail (der.) *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

Soysal, Mümtaz. “The Future of Turkish Foreign Policy” Martine (2004) içinde.

Sönmezoğlu, Faruk (der.) *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1992.

Sönmezoğlu, Faruk (der.) *Türk Dış Politikasının Analizi*. 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları, 2004.

Sönmezoğlu, Faruk. "Turkey and the World in the 21st Century" Bal (2004) içinde.

Stone, Leonard A. "Turkish Foreign Policy: Four Pillars of Tradition" Perceptions, Volume VI - Number 2 (June – July) 2001.

Tan, Namık. "Turkish – U.S. Relations in a Changing World". CSIS, July 22, 2010.

Torumtay, Necip. *Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996.

Uzgel, İlhan. "Türk Dış Politikasında Pragmatizm" , Soysal (1999) içinde.

Zengin, Gürkan. *Hoca: Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2010.

Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu

Boğaziçi Üniversitesi

Kuzey Kampüs, Kuzey Otopark Binası

Kat: 1, No: 118, 34342 Bebek, İstanbul

Telefon ve Faks: (0212) 359 7156

E-posta: dpf@boun.edu.tr

Web: www.dispolitikaforumu.com

Boğaziçi University-TÜSİAD Foreign Policy Forum

Boğaziçi University

Kuzey Kampüs, Kuzey Otopark Binası

Kat: 1, No: 118, 34342 Bebek, Istanbul, TURKEY

Telephone and Fax: +90 212 359 7156

Email: dpf@boun.edu.tr

Web: www.dispolitikaforumu.com